

Agència
per a la Qualitat
del Sistema Universitari
de **Catalunya**

Marc general per a la

INCORPORACIÓ DE LA PERSPECTIVA DE GÈNERE EN LA DOCÈNCIA UNIVERSITÀRIA

Agència
per a la Qualitat
del Sistema Universitari
de **Catalunya**

Marc general per a la **INCORPORACIÓ DE LA PERSPECTIVA DE GÈNERE EN LA DOCÈNCIA UNIVERSITÀRIA**

AQU CATALUNYA, 2018

**© Agència per a la Qualitat del Sistema
Universitari de Catalunya**

C. dels Vergós, 36-42
08017 Barcelona

Aquest document no ha passat un procés
de correcció lingüística.

Primera edició: desembre de 2018

Els continguts d'aquesta obra estan subjectes a
una llicència de Reconeixement-NoComercial-
SenseObresDerivades 3.0 de Creative Commons.
Es permet la seva reproducció, distribució i
comunicació pública sempre que se citi el seu
autor i no se'n faci un ús comercial.

La llicència completa es pot consultar a:
<http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/3.0/es/legalcode.es>

SUMARI

Presentació	7
1. Marc normatiu de la perspectiva de gènere	9
1.1. Àmbit internacional	9
1.2. Àmbit europeu	10
1.3. Àmbit estatal	10
1.4. Àmbit català	11
1.5. Relació amb el VSMA i missió d'AQU Catalunya.....	11
2. La dimensió de gènere en els estudis universitaris	13
2.1. Què és una docència amb perspectiva de gènere?	13
2.2. Quins beneficis comporta la dimensió de gènere en la docència?	14
2.3. Com integrar la dimensió de gènere a la docència?	15
3. L'avaluació de la perspectiva de gènere en les titulacions	19
3.1. Elements de diagnòstic	19
3.2. Indicadors d'avaluació	22
4. Annexos	25
4.1. La dimensió de gènere en les diferents àrees de coneixement.....	25
Arts i Humanitats.....	26
Ciències Socials i Jurídiques	32
Educació (Ciències Socials i Jurídiques)	37
Ciències	42
Ciències de la Salut.....	46
Enginyeria i Arquitectura	51
Bibliografia i recursos documentals	56
Grup de treball	67

PRESENTACIÓ

La transversalitat de la perspectiva de gènere és un principi d'actuació de tots els poders públics que implica la presa en consideració de les diferències entre dones i homes en l'anàlisi, la planificació, el disseny i l'execució de les polítiques, tenint en compte la manera en què les diverses actuacions, situacions i necessitats afecten les dones i els homes. Aquesta perspectiva ha de ser aplicada també a la docència universitària, incloent els processos de qualitat, tal com estableix l'article 28 de la Llei 17/2015, del 21 de juliol, d'igualtat efectiva de dones i homes.

La Global University Network for Innovation (GUNI) de la qual formen part la UNESCO, l'Associació Catalana d'Universitats Públiques (ACUP) i la Generalitat de Catalunya, va presentar el març de 2017 el seu informe *Higher Education in the world: Towards a Socially Responsible University* en què es recullen els Objectius de Desenvolupament Sostenible (ODS), un conjunt de 17 prioritats que serveixen com a full de ruta per a unes universitats socialment responsables. L'objectiu 5 se centra en la igualtat de gènere i estableix el següent: *"L'assoliment de cada Objectiu de Desenvolupament Sostenible depèn de millorar la vida de les dones, les nenes, els homes i els nens de la mateixa manera. Però aconseguir la igualtat de gènere exigeix mesures urgents per posar fi a les pràctiques nocives i la violència contra les dones i les nenes i superar les barreres socials, polítiques, educatives i de salut que els neguen la igualtat de drets i oportunitats"*.¹

AQU Catalunya, en col·laboració amb la Comissió Dones i Ciència del Consell Interuniversitari de Catalunya (CIC), va crear un grup de treball específic amb l'objectiu d'elaborar un document marc que establís pautes i recomanacions per a facilitar la incorporació efectiva de la perspectiva de gènere en la docència de totes les àrees de coneixement. AQU Catalunya entén, doncs, que la perspectiva de gènere és un element fonamental de la qualitat de la formació que s'ofereix dins el Sistema Universitari Català. Aquest grup de treball fou coordinat per Glòria González Anadón (Universitat de Autònoma de Barcelona) i Tània Verge Mestre (Universitat Pompeu Fabra), i en formaven part Eulalia Pérez Sedeño (Consejo Superior de Investigaciones Científicas, CSIC), M. Teresa Ruiz Cantero (Universitat d'Alacant), Inés Sánchez de Madariaga (Universidad Politécnica de Madrid), Encarna Bas Peña (Universidad de Murcia), M. Àngels Gensana (Institut Català de les Dones) i Eva Benito (AQU Catalunya). Resultat del treball d'aquest grup és el present document, que posteriorment ha estat aprovat per la Comissió d'Avaluació Institucional i de Programes d'AQU Catalunya (CAIP).

El document aclareix els conceptes i dimensions més rellevants i proporciona una guia amb diferents elements de diagnòstic i amb indicadors d'avaluació que afecten tant el plantejament de les titulacions com la manera en què s'imparteixen. El document s'adreça principalment als òrgans i centres

¹ Vegeu la descripció proporcionada per la United Nations University: <https://unu.edu/explore/sustainable-development-goal-5>

responsables de la planificació, la gestió i l'avaluació de qualitat de la docència de les universitats, tot i que resulta d'interès per al conjunt de la comunitat universitària, incloent el PAS, el PDI i l'alumnat. El text consta de quatre apartats que proporcionen la següent informació:

- Revisió del **marc normatiu** europeu, estatal i català que recull la perspectiva de gènere en l'educació superior i la incorporació d'aquesta perspectiva al **marc Verificació-Seguiment-Modificació-Acreditació (VSMA)**.
- Bases del **marc conceptual** de la perspectiva de gènere a la docència universitària, tot assenyalant-ne la seva **rellevància i contribució a la qualitat de la docència** i apuntant les seves **implicacions pràctiques** en els processos de millora dels plans d'estudi.
- **Elements de diagnòstic i principals indicadors per a l'avaluació** de la incorporació de la perspectiva de gènere, en consonància amb les guies d'avaluació del cicle Verificació-Seguiment-Modificació-Acreditació (VSMA).
- Annexos per a cadascuna de les cinc àrees de coneixement per a facilitar-ne la implementació pràctica, a través d'exemples de **biaixos de gènere** que permeten identificar la necessitat de plantejar revisions i d'una relació, a mode il·lustratiu, de diversos **resultats d'aprenentatge** que materialitzarien la competència transversal de la dimensió de gènere en les diferents disciplines. També es proporcionen alguns **recursos documentals (tals com recursos docents, instruments i d'altres materials de suport)**, un **glossari** i les **referències bibliogràfiques**.

Martí Casadesús Fa

President Comissió d'Avaluació Institucional i de Programes d'AQU Catalunya

1. MARC NORMATIU DE LA PERSPECTIVA DE GÈNERE

La incorporació de la perspectiva de gènere en la docència és un dels elements centrals de les polítiques d'igualtat de gènere en l'àmbit universitari. Tal com subratlla la Unió Europea, la igualtat de gènere no és només una qüestió de justícia social sinó que afecta el propi **rendiment de la docència i de la investigació**.² Aquestes consideracions són les que han motivat el desenvolupament d'un marc normatiu d'àmbit internacional, estatal i català que el present document concreta a la pràctica dels processos d'avaluació de la qualitat de les titulacions de grau i de postgrau.

1.1. Àmbit internacional

El principi d'igualtat efectiva de dones i homes ha estat recollit a escala internacional i ve supervisat per la Commission on the Status of Women (CSW), una comissió del Consell Econòmic i Social de les Nacions Unides (ECOSOC). La CSW és el principal òrgan intergovernamental dedicat a la promoció de la igualtat de gènere, a partir de la *Convenció sobre l'eliminació de totes les formes de discriminació contra la dona* (CEDAW, 1979). L'article 10 de la CEDAW destaca la importància de l'educació per a la promoció de la igualtat de dones i homes: "Els Estats Parts adoptaran totes les mesures apropiades per eliminar la discriminació contra la dona, a fi d'assegurar-li la igualtat de drets amb l'home en l'esfera de l'educació." Aquesta convenció ve supervisada periòdicament per un Comitè que emet observacions sobre els informes elaborats pels Estats Part. Respecte els informes setè i vuitè combinats de l'Estat espanyol (61a sessió, 2015, apartat 27b), el Comitè va reclamar a Espanya que compleixi els seus compromisos internacionals en matèria d'educació i igualtat de gènere, assenyalant-li com a limitacions el fet que la formació en gènere quedi relegada a un segon pla i recomanant-li que vetlli perquè s'eliminin tots els estereotips de gènere dels llibres de text, s'incloguin els drets de les dones en els plans d'estudi i en els programes acadèmics i que es promogui la igualtat de gènere en la formació professional de docents.

² The Horizon 2020 Regulation, Work Programme 2018-2019, Science with and for Society, SwafS-13-2018, Gender Equality Academy and dissemination of gender knowledge across Europe: <http://ec.europa.eu/research/participants/portal/desktop/en/opportunities/h2020/topics/swafs-13-2018.html>

1.2. Àmbit europeu

El Tractat de la Unió Europea (TUE, 2010) va fixar el principi d'igualtat entre dones i homes com un valor comú de la UE (art. 2). Així mateix, el Tractat de Funcionament de la Unió Europea establí la igualtat de gènere i la lluita contra qualsevol discriminació per raó de sexe com a objectius de la Unió que han de ser presents a totes les seves accions i polítiques (articles 8 i 10), assumint així el caràcter transversal de la igualtat. La igualtat de dones i homes és també un dret fonamental que s'ha de garantir en tots els àmbits, de conformitat amb la Carta de Drets Fonamentals de la UE (art. 23, 2000). Aquesta normativa legitima l'establiment de mesures d'acció positiva que incideixin no només en les oportunitats sinó també en els resultats, per tal d'eradicar les desigualtats entre dones i homes (art. 141.4 TUE).

En l'àmbit dels programes europeus d'investigació, des del Vè Programa Marc (1998-2002), la Comissió Europea ha incidit en la promoció de la participació de les dones en la producció del coneixement científic, la revisió de la visió esbiaixada del coneixement, promovent que la investigació abordi les realitats tant dels homes com de les dones, i la correcció del dèficit de coneixement sobre les dones, el gènere i les relacions de gènere. El Programa Horitzó 2020 ha reforçat la dimensió de gènere en els programes d'investigació. Així mateix, la promoció de la igualtat de gènere és un dels sis pilars de l'European Research Council (ERC) i un principi fonamental de l'Àrea Europea d'Investigació (ERA).

Cal recordar també que, en el context de transició cap a l'Espai Europeu d'Educació Superior, la reforma va incloure el mandat d'incorporar els estudis de gènere en la docència i en la investigació universitàries (Kortendiek, 2011). En particular, es va establir la necessitat de formar l'alumnat en competències que li permetin afrontar els canvis econòmics i socials i prendre consciència dels valors associats a la igualtat de homes i dones. En aquesta línia, el Consell de Ministres d'Educació, en el Comunicat de Berlín de 2003, va instar els Estats membres a reduir la desigualtat de gènere mitjançant la reorganització dels graus (González i Wagenaar, 2003).

1.3. Àmbit estatal

La *Llei orgànica 1/2004, de 28 de desembre, de Mesures de Protecció Integral contra la Violència de Gènere* considera el sistema educatiu un àmbit clau per incidir en l'eradicació de la violència contra les dones. L'article 4 indica que les universitats inclouran i fomentaran en tots els àmbits acadèmics la formació en igualtat i no discriminació de forma transversal. La *Llei orgànica 3/2007, de 22 de març, per a la igualtat efectiva de dones i homes*, estableix a l'article 25 que, en l'àmbit de l'educació superior, es fomentarà l'ensenyament i la investigació sobre el significat i l'abast de la igualtat entre dones i homes. En particular, i amb tal finalitat, les administracions públiques promouran: (i) La inclusió, en els plans d'estudi, de l'ensenyament en matèria d'igualtat entre dones i homes; (ii) La creació de postgraus específics; i (iii) La realització d'estudis i investigacions especialitzades en la matèria i la incorporació dels aspectes de gènere en els estudis i estadístiques que es realitzin.

D'altra banda, la *Llei orgànica 4/2007, de 12 d'abril, que modifica l'EL 6/2001, de 21 de desembre d'Universitats*, recalca en el seu preàmbul que les universitats han de respectar la igualtat entre dones i homes i recomana la creació de programes específics sobre la igualtat de gènere. Simultàniament, el *Reial Decret 1393/2007, de 29 d'octubre*, estableix com un dels principis inspiradors dels plans d'estudis que "qualsevol activitat professional ha de tenir en compte el respecte als drets fonamentals

i a la igualtat entre homes i dones" i indica que en els plans d'estudis en els quals sigui pertinent s'inclouran "ensenyaments relacionats amb els esmentats valors". També la *Llei 14/2011, de la Ciència, la Tecnologia i la Innovació*, en la seva disposició addicional tretzena, estableix la inclusió de la perspectiva de gènere "com a categoria transversal" i la promoció dels estudis de gènere i de les dones.

1.4. Àmbit català

La *Llei 1/2003, de 19 de febrer, d'Universitats de Catalunya*, en el seu article 4.h, assenyala com a objectiu del sistema universitari català impulsar la millora de la docència i la contribució a l'aprenentatge al llarg de la vida, per millorar la cohesió social, la igualtat d'oportunitats i la qualitat de vida. La disposició addicional vuitena, sobre la perspectiva de gènere, recalca que "les universitats han de promoure accions per assolir la igualtat d'oportunitats entre homes i dones en tots els àmbits universitaris". L'*Estatut d'Autonomia de Catalunya* (2006) incorpora com a principi rector que els poders públics han de garantir la transversalitat en la incorporació de la perspectiva de gènere en totes les polítiques públiques (capítol V, article 41).

La *Llei 17/2015, de 21 de juliol, d'igualtat efectiva de dones i homes* en el seu article 28.1 exigeix a les universitats "la introducció de la perspectiva de gènere d'una manera transversal i dels estudis sobre la contribució de les dones al llarg de la història en tots els àmbits del coneixement i en l'activitat acadèmica i investigadora, que s'han d'incloure en el currículum dels graus i dels programes de postgrau". Aquest mateix article indica que "la presentació de les sol·licituds d'acreditació dels graus i postgraus ha d'anar acompanyada d'un informe que detalli, si escau, com s'ha incorporat la perspectiva de gènere en el pla d'estudis o, si no s'ha fet, del pla de millora previst per a fer-ho possible." D'altra banda, l'article 28.2 subratlla que les universitats "han de garantir la formació de llur personal en matèria de perspectiva de gènere i de les dones en cada una de les disciplines acadèmiques" i l'article 28.3, exigeix a les universitats "la creació de mòduls o cursos específics en matèria de perspectiva de gènere i de les dones en la proposta curricular obligatòria". Per la seva part, la *Llei 11/2014, de 10 d'octubre, per garantir els drets de lesbianes, gais, bisexuals, transgènere i intersexuals i per eradicar l'homofòbia, la bifòbia i la transfòbia*, en l'article 13 dedicat a les universitats, estableix que hauran de promoure's "mesures de protecció, de suport i de recerca per a la visibilitat de les persones LGBTI i el desenvolupament de mesures per a la no-discriminació i sensibilització en l'entorn universitari". L'article 12 s'indica que el respecte a la diversitat sexual i afectiva i a la identitat de gènere han de ser tinguts en compte en els materials educatius. Aquestes indicacions han estat també recollides en la *Guia per a la incorporació de la diversitat sexual i de gènere a les universitats catalanes a partir de la Llei 11/2014* (Direcció General d'Igualtat, Generalitat de Catalunya, 2018).

1.5. Relació amb el VSMA i missió d'AQU Catalunya

Aquest document presenta un marc aplicable a **totes les titulacions de les cinc àrees de coneixement** (Arts i Humanitats, Ciències Socials i Jurídiques, Ciències, Ciències de la Salut i Enginyeria i Arquitectura). Totes les àrees de coneixement poden veure's afectades per **biaixos de gènere**, sent necessària l'aplicació de la perspectiva de gènere per a corregir-los, com s'exemplifica en els annexos.

Les particularitats de cada àrea i disciplina determinaran els aspectes sobre els quals es pot aplicar la perspectiva de gènere amb més intensitat i la manera específica d'incorporar-la en el pla d'estudis. En aquest sentit, la Llei 17/2015 dona indicacions concretes a algunes titulacions. L'article 21 estableix que el currículum de les titulacions que habiliten per a la docència en l'educació primària, secundària i el batxillerat han d'incloure formació específica en matèria d'igualtat de gènere i coeducació. Així mateix, l'article 49.5 indica que "les administracions públiques han de promoure que en tot tipus d'estudis de ciències de la salut s'inclougui de manera transversal la salut de les dones".

Aquest document proposa indicadors per avaluar la inclusió de la perspectiva de gènere en els estudis de grau i de postgrau en les guies metodològiques relacionades amb el cicle **Verificació-Seguiment-Modificació-Acreditació (VSMA)**. El Marc per a la verificació, el seguiment, la modificació i l'acreditació dels títols oficials (MVSMA) relaciona els diferents processos d'avaluació de la qualitat (verificació, seguiment, modificació i acreditació) que se succeeixen al llarg de la vida de les titulacions, amb l'objectiu d'establir vincles coherents entre ells i promoure una major eficiència en la seva gestió. En conseqüència, la implantació i posterior avaluació de la perspectiva de gènere vindrà lligada al moment en què es trobi cada titulació. El disseny de qualsevol nova titulació que es pretengui implantar haurà d'haver incorporat la perspectiva de gènere en el moment de la seva verificació. La resta de titulacions l'hauran d'incorporar gradualment a través dels corresponents processos avaluatius (seguiment, modificació i acreditació).

2. LA DIMENSIÓ DE GÈNERE EN ELS ESTUDIS UNIVERSITARIS

2.1. Què és una docència amb perspectiva de gènere?

Així com 'gènere' no és un sinònim de 'sexe' ni de 'dones', com es mostra en el Quadre 1, una docència amb perspectiva de gènere no és una docència sobre les dones; és una docència que considera el sexe i el gènere com a variables analítiques i explicatives clau. Implica prestar atenció a les similituds i a les diferències en les experiències, interessos, expectatives, actituds i comportaments de les dones i dels homes, així com identificar les causes i conseqüències de la desigualtat de gènere, per a poder combatre-la.

Una docència amb perspectiva de gènere té en compte tant les característiques biològiques de les persones (sexe) com les característiques socials i culturals de les dones i dels homes (gènere). És a dir, el gènere és una categoria social i un element constitutiu de les relacions i estructures socials que s'assenta en jerarquies imposades per discursos i ideologies que defineixen normes socials, estereotips i rols associats a la feminitat i a la masculinitat i que produeixen diferents formes estructurals de desigualtat i injustícia, ja sigui en el reconeixement i l'estatus o en l'accés als recursos socioeconòmics (Scott, 1986; Beckwith, 2005). Aquests discursos i ideologies estableixen també una correspondència estricta entre el sexe biològic i l'orientació sexual així com amb la identitat i l'expressió de gènere socialment esperada, ubicant fora de la 'norma' les persones no heterosexuales, les persones transgènere o transsexuals i les que tenen una expressió de gènere més fluïda.

Quadre 1. Sexe i gènere

Sexe: Es refereix a les característiques biològiques de dones i homes, nens i nenes, en termes d'òrgans reproductius i funcions basades en la fisiologia, els cromosomes i les hormones.

Gènere: Es refereix a la construcció social i cultural de dones i homes, que estableix models de comportament per a la feminitat i la masculinitat, que varia en el temps i en l'espai, i entre cultures. Inclou: normes de gènere (actituds), relacions de gènere (rols) i identitats de gènere.

Comissió Europea (2016) *Guidance on Gender Equality in Horizon 2020*, p.7

El gènere s'experimenta conjuntament amb altres identitats també socialment construïdes (com la classe social, l'etnicitat, la raça, la sexualitat o la diversitat funcional, entre d'altres). Per aquesta raó, una docència sensible al gènere ha de partir d'una mirada **interseccional** que implica tenir en compte com la combinació de diferents eixos de desigualtat (sexisme, classisme, racisme, homofòbia o

normalisme) produeix formes específiques de discriminació (Crenshaw, 1991), tal com mostra l'exemple del Quadre 2.

Quadre 2. Gènere i interseccionalitat

“Una anàlisi interseccional ens diu que no és suficient pertànyer a un país ric per protegir-se de la infecció per VIH ni per tenir garantit el tractament. La posició d'una persona en relació amb l'Estat – com a dona, com a dona pobra, com a dona negra, com a dona sense estudis, com a lesbiana, com a dona amb diversitat funcional de qui se suposa que no té relacions sexuals, com a dona immigrant sense dret a molts dels beneficis de la seguretat social, etc. – determina la seva vulnerabilitat al VIH”.

Sisonke Msimang, AWID Forum “Reinventing Globalization”, citat en: Association for Women's Rights in Development (2004), *Women's Rights and Economic Change* núm. 9, p. 6 (traducció pròpia)

2.2. Quins beneficis comporta la dimensió de gènere en la docència?

Una docència amb perspectiva de gènere **millora la qualitat docent i la rellevància social dels coneixements, les tecnologies i les innovacions produïdes**. La perspectiva de gènere permet aprofundir en la **comprensió de les necessitats, comportaments i actituds del conjunt de la població**, defugint així tant de les interpretacions parcials que parteixen de l'home com a subjecte universal, com dels essencialismes sobre els homes i sobre les dones. S'eviten, d'aquesta manera, errors en la conceptualització teòrica o en les anàlisis empíriques. Una docència amb perspectiva de gènere també **estimula el pensament crític de l'alumnat**, en proporcionar-li noves eines per identificar els estereotips, normes i rols socials de gènere. L'alumnat aprèn així a problematitzar els patrons de socialització dominants i **desenvolupa competències que li permetran evitar la ceguesa al gènere en la seva futura pràctica professional**.

Segons la definició proporcionada per la Unió Europea (EIGE, 2016), “la **ceguesa al gènere** és la falta de reconeixement que els rols i les responsabilitats de les dones/nenes i els homes/nens s'atribueixen o s'imposen en contextos socials, culturals, econòmics i polítics específics. Els projectes, els programes, les polítiques i les actituds cegues al gènere no tenen en compte aquests rols diferents i necessitats diverses i, per tant, mantenen l'estatus quo i no ajuden a transformar l'estructura desigual de les relacions de gènere”. **La docència universitària també es veu afectada per la ceguesa al gènere**, com assenyalava un informe recent de la Xarxa Vives d'Universitats (Verge i Cabruja, 2017).

En relació als **continguts**, la ceguesa al gènere presenta múltiples repercussions en la docència: una **sobregeneralització** dels fenòmens estudiats a partir de les experiències dels homes, **invisibilitzant** així la realitat de les dones; una **falsa representació** del comportament, actituds i necessitats de les dones com a desviació del model ideal masculí; una **ofuscació de les diferències** entre homes i dones, com si fossin grups homogenis; i unes explicacions de les diferències basades en **estereotips de gènere** (Lovenduski, 1998; Minnarch, 2010) (vegeu els annexos per àrea de coneixement).

Simultàniament, una docència amb perspectiva de gènere contribueix a detectar el potencial desequilibri de gènere en les obres treballades i a valorar fins a quin punt **l'entorn d'aprenentatge i les metodologies docents i d'avaluació** són inclusius i atenen a la diversitat inherent a l'alumnat.

Són diversos els elements que poden comunicar a l'alumnat una sèrie de missatges no explícits o implícits que reforcen la desigualtat entre dones i homes, generant el que es coneix com a “currículum

ocult” (Margolis, 2001). El “currículum ocult” s'expressa a través de la **bretxa de gènere de les obres citades** a les guies docents, sense correspondència amb el volum de contribucions realitzades per les acadèmiques. Quan l'autoritat científica es representa com a intrínsecament masculina es reforcen els estereotips de gènere (Cassese i Bos, 2013).

La ceguesa al gènere també pot ocultar qüestions relacionades amb l'**entorn d'aprenentatge**, com les interaccions a l'aula (p. ex. diferències en la freqüència d'intervencions, en les presentacions orals o en les interrupcions produïdes en els debats), les dinàmiques de relació professorat-alumnat o el llenguatge emprat (vegeu Ho i Kelman, 2014).

Així mateix, la perspectiva de gènere facilita prestar atenció a les diferències en els resultats acadèmics de les dones i dels homes estudiants derivades de les **metodologies docents i d'avaluació** que sovint passen desapercebudes (Eddy, Brownell i Wenderoth 2014; Wehrwein, Lujan i DiCarlo, 2007). Per exemple, s'han detectat diferències de gènere en els resultats del model d'examen final a l'aula i el *'take-home exam'*,³ així com en els exàmens tipus test en funció del temps proporcionat i en funció de si les respostes incorrectes són o no són penalitzades.

Finalment, la perspectiva de gènere contribueix a reflexionar sobre l'**àmbit professional i la cultura organitzativa de la pròpia disciplina**. La composició per sexe de l'alumnat i del personal docent de les titulacions parla tant de les diferències de gènere en l'accés com de la construcció històrica de la disciplina a partir d'estereotips i rols socials. Resulta, doncs, necessari entendre com aquests mecanismes determinen l'elecció dels estudis i l'exercici de la professió, per tal de plantejar accions que contribueixin a eliminar les bretxes existents (Kortendiek, 2011: 220).

2.3. Com integrar la dimensió de gènere a la docència?

La incorporació de la perspectiva de gènere afecta el **pla d'estudis** de les titulacions. Pot integrar-se de manera específica, a través d'**assignatures especialitzades**, i de manera **transversal**, identificant les assignatures on el sexe i el gènere siguin rellevants (Alonso i Lombardo, 2016). Es proposa aquí una **competència transversal**, per ser treballada en múltiples assignatures a partir de diferents resultats d'aprenentatge (vegeu els annexos per àrea de coneixement):

Competència:

Desenvolupar la capacitat d'avaluar les desigualtats per raó de sexe i gènere, per dissenyar solucions.

Cal partir de la premissa que totes les assignatures poden incloure la perspectiva de gènere, malgrat que la seva profunditat variï entre àrees de coneixement i entre les assignatures de les pròpies titulacions (vegeu els continguts curriculars amb perspectiva de gènere recopilats per la Women's and Gender Research Network NRW). Per a identificar la rellevància del gènere en els continguts de les diferents disciplines, es recomana recórrer a les **contribucions teòriques i empíriques realitzades pels**

3 Camilla Turner, “Oxford University set to feminise curriculum by requesting inclusion of women on reading lists”, *The Telegraph* (15 març 2018): https://www.telegraph.co.uk/education/2018/03/14/oxford-university-set-feminise-curriculum-requesting-inclusion/amp/?WT.mc_id=tmg_share_tw&twitter_impression=true

estudis de gènere, consultant les guies, manuals, revistes especialitzades i MOOCs existents (vegeu apartat recursos).

De manera sintètica, el sexe és rellevant quan els estudis impliquen éssers humans o animals o quan s'analitzen els seus teixits o cèl·lules, mentre que el gènere ho és quan tracten sobre els éssers humans i les interaccions entre individus i amb l'entorn que els envolta. El Quadre 3 destaca alguns aspectes de la seva rellevància en les diferents àrees de coneixement (per a un major aprofundiment, consulteu els annexos d'aquest document).

Quadre 3. Rellevància de la dimensió de gènere per àrea de coneixement

- **Arts i humanitats:** La perspectiva de gènere en la docència implica incloure el llegat, l'experiència i la producció de les dones en els diferents camps artístics, filosòfics i filològics. Així mateix, qüestiona la representació de les dones a partir d'estereotips sobre el seu rol familiar i social i del cos femení com a objecte sexual. A més de recordar que l'anònim, com va escriure Virginia Woolf, pot haver estat una dona, també suposa prestar atenció a disciplines que han estat considerades “menys adequades per a les dones” (com l'epistemologia o l'ètica) o de menor expressió artística i on la producció femenina ha estat molt important (p. ex. artesanía, arts tèxtils, ceràmica o il·lustració).
- **Ciències socials i jurídiques:** La perspectiva de gènere en la docència resulta rellevant en totes aquelles assignatures en les quals la temàtica o els resultats i aplicacions dels continguts afectin directament les persones – en tant que ciutadanes, usuàries de serveis públics, consumidores, audiències, o pobles i cultures – o indirectament a través de la forma en què les institucions i les organitzacions regulen la interacció social. També és rellevant en totes aquelles assignatures en les quals s'utilitzin dades empíriques per conèixer les actituds, valors, comportaments i necessitats de la població.
- **Educació:** Introduir la perspectiva de gènere implica: fomentar la reflexió crítica, constructiva i responsable per identificar els estereotips de gènere, les desigualtats i la discriminació de les dones i de les nenes a través de la història, així com els factors que les sustenten i perpetuen; posar exemples i pràctiques que promoguin la igualtat de dones i homes en tots els àmbits; aprendre a reconèixer el sexisme, ja sigui implícit o explícit, dels discursos i pràctiques dels centres escolars i de la universitat; utilitzar metodologies actives i participatives per a identificar els fets quotidians que sustenten la violència de gènere; descriure les aportacions de les dones a l'educació, explicar les seves absències dels llibres de text, de les investigacions o dels espais de presa de decisions; i dissenyar accions orientades a eliminar tota mena de discriminació directa o indirecta envers les dones.
- **Ciències:** La perspectiva de gènere és indispensable quan la temàtica desenvolupada o les seves aplicacions afecten de forma diferent els homes i les dones. Això és especialment rellevant quan es duu a terme l'aplicació científica o matemàtica a d'altres àrees com la medicina, l'enginyeria, el medi ambient o els estudis en ciències socials, on es posa de manifest la diferent afectació a homes i dones, tant des del punt de vista de les dimensions biològiques com de les dimensions socials.
- **Ciències de la salut:** La perspectiva de gènere a la docència implica fer visible i corregir els biaixos de gènere científicament identificats sobre la diferent resposta en dones i homes de l'exposició als factors de risc subjacents a l'aparició de la malaltia, les diferències per raó de sexe i gènere en les manifestacions i experiència de la malaltia, les diferències en l'atenció sanitària rebuda i en els resultats als tractaments, les cures i les intervencions, així com en la gestió clínica i en el funcionament dels serveis de salut.
- **Enginyeria i arquitectura:** La perspectiva de gènere és pertinent sempre que homes i dones, per qüestions biològiques o per factors socials i culturals, utilitzin de manera específica o diferent els productes i els serveis tecnològics. Comporta prestar atenció a les desigualtats (per diferències d'ingressos o per factors

socioculturals) en l'accés al producte o servei i ajustar la tecnologia a les diferències biològiques (com força i mida corporal) i a les preferències o necessitats dels homes i de les dones. En general, i de manera particular en l'arquitectura i l'urbanisme, implica tenir en compte les tasques de cura i la percepció de seguretat en el disseny de la ciutat i dels edificis.

És fonamental que la perspectiva de gènere s'inclouï quan es presenta a l'alumnat el **nucli dur de la disciplina** i les seves fronteres, incloent les assignatures bàsiques de primer curs, ja que allò que s'exclou dels continguts revela tant de la disciplina com allò que s'inclou (Cassese i Bos, 2013: 217).

La perspectiva de gènere és també necessària en les **assignatures de metodologia i de tècniques de recerca**, incloent la metodologia quantitativa, on els números i les habilitats estadístiques es pressuposen neutrals al gènere. No obstant això, la selecció de preguntes d'investigació, la construcció de conceptes i el disseny d'hipòtesis no són lliures de valors i prejudicis que sovint informen les decisions metodològiques com la recollida de dades i la selecció de variables (Harding, 1987; Hesse-Biber et al., 2007). El Quadre 4 mostra, a tall d'exemple, com la redacció de les preguntes d'un qüestionari influeix en el tipus de respostes obtingudes i en la detecció de fenòmens prèviament invisibilitzats.

Quadre 4. Exemple de metodologia amb perspectiva de gènere

"Preguntar 'alguna vegada has estat violada?' produirà respostes diferents que preguntar 'alguna vegada t'han obligat a tenir relacions sexuals?' (...). De manera similar, en un estudi sobre la violència contra taxistes homes i dones (...) vaig percebre que un major nombre de participants va respondre a la pregunta 'alguna vegada ha experimentat assetjament sexual a la feina' que si hagués preguntat 'alguna vegada has experimentat abus sexual a la feina', malgrat que les considero la mateixa experiència. A més, després de fer-li aquesta pregunta, un entrevistat home es va negar a respondre cap altra pregunta, afirmant que 'aquest qüestionari està dissenyat per a dones'. Curiosament, la investigació va mostrar que els taxistes homes són assetjats sexualment a la feina, tot i que en menor mesura que les dones. Les preguntes no formulades poden influir tant en els resultats de la investigació com les preguntes formulades (...). Si se suposa que un fenomen no afecta una població, no s'inclourà cap pregunta rellevant, per tant, se suprimiran i anul·laran les seves experiències."

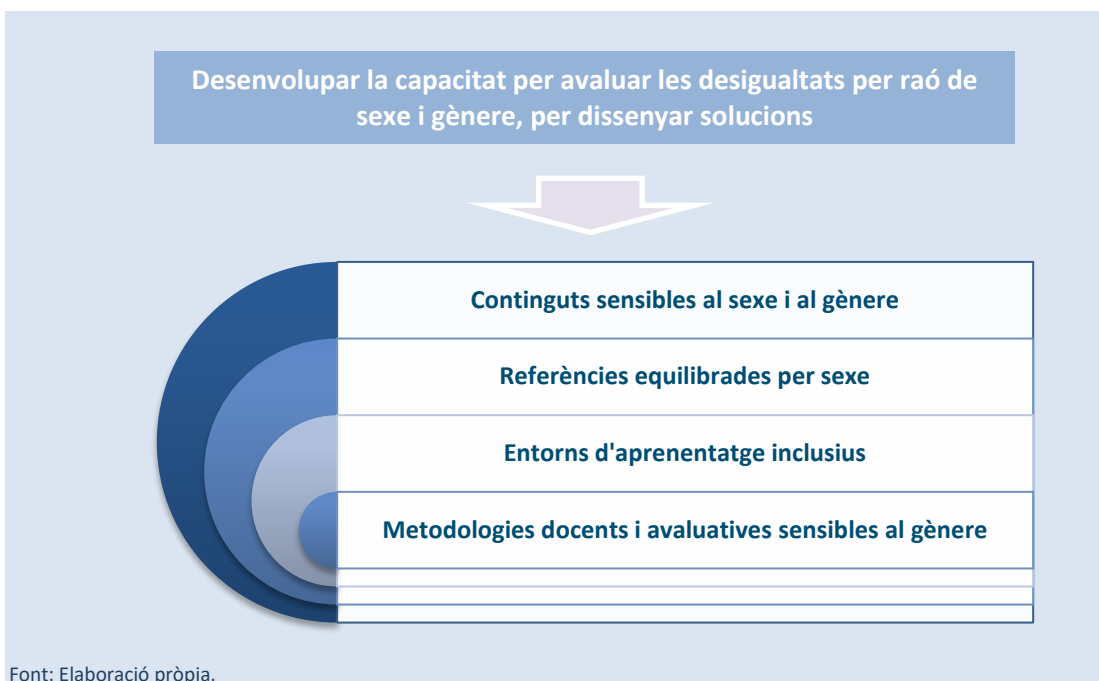
Nicole Westmarland (2001) The Quantitative/Qualitative Debate and Feminist Research: A Subjective View of Objectivity. *Forum: Qualitative Social Research* 2 (1): Art. 13 (pub. electrònica) (traducció pròpia)

Capacitar l'alumnat per desenvolupar **investigació, projectes o aplicacions amb perspectiva de gènere**, tant en els treballs d'assignatura com en el Treball Fi de Grau (TFG) o en el Treball Fi de Màster (TFM), és crucial. És aquí on l'alumnat hauria de demostrar que ha après a fer servir el gènere com a variable analítica i explicativa en la identificació de la pregunta d'investigació, la revisió teòrica, la definició d'hipòtesis, l'ús de la metodologia, la recollida de dades i la seva anàlisi, les conclusions i les propostes d'acció futures. Sobre com realitzar una investigació amb perspectiva de gènere poden consultar-se diferents guies i *check-lists* (vegeu apartat recursos).

Quant a les obres treballades a classe o citades en la guia docent, totes les assignatures poden **tendir a equilibrar el percentatge d'autors i autores**. En algunes universitats ja es demana la paritat a la

bibliografia de les guies docents i es recomana citar el nom complet⁴, ja que quan només es proporciona la inicial del nom es tendeix a considerar, per defecte, que l'autor és un home (Bosque, 2012: 3).

En resum, aplicada a la docència, la perspectiva de gènere suposa un procés reflexiu que afecta el disseny de les competències del pla d'estudis i, per extensió, el disseny de les assignatures, incloent els resultats d'aprenentatge, els continguts impartits, els exemples, el llenguatge utilitzat, les fonts seleccionades, el mètode d'avaluació i la gestió de l'entorn d'aprenentatge. Per acompanyar amb èxit el procés d'incorporació de la perspectiva de gènere, resulta necessari que el **personal docent** adquireixi aquesta competència a través de la **formació contínua** que ofereixen les unitats d'innovació docent de les universitats i de les activitats formatives puntuals que organitzen les **unitats o observatoris d'igualtat**.

⁴ Llitera Turner, "Oxford University set to feminise curriculum by requesting inclusion of women on reading lists", *The Telegraph* (15 març 2018): https://www.telegraph.co.uk/education/2018/03/14/oxford-university-set-feminise-curriculum-requesting-inclusion/amp/?WT.mc_id=tmg_share_tw&twitter_impression=true

3. L'AVALUACIÓ DE LA PERSPECTIVA DE GÈNERE EN LES TITULACIONS

3.1. Elements de diagnòstic

En aquest apartat es descriuen els elements que contribueixen a la incorporació efectiva de la perspectiva de gènere en la docència. L'esmentada anàlisi contribueix, d'una banda, a **diagnosticar el suport i la promoció** a la seva incorporació per part de **la institució, el centre i les seves titulacions**, així com conèixer l'interès i la capacitació del professorat per a la seva implementació. D'altra banda, permet **identificar els aspectes que es poden millorar o reforçar** a partir de l'anàlisi de les principals llacunes, desviacions o dificultats detectades.

Elements de diagnòstic: institució, centre i professorat

La institució

Planificació i organització

- **Compromís institucional** per a promoure la incorporació de la perspectiva de gènere en la docència (accions previstes en el pla d'igualtat, integració en el pla estratègic de la universitat, en els sistemes interns de garantia de qualitat, existència de guies de suport, etc.)
- Realització de **diagnòstics** per a mesurar el grau d'incorporació de la perspectiva de gènere en les titulacions.
- **Innovació docent i intercanvi i promoció d'experiències i bones pràctiques** sobre la perspectiva de gènere (convocatòries de projectes d'innovació docent, establiment de xarxes, etc.).
- **Elaboració de materials** amb perspectiva de gènere.
- **Existència d'oferta formativa d'estudis especialitzats en gènere** (graus, mínors, màsters, postgraus, activitats amb reconeixement, etc.).
- Existència de **càtedres** sobre investigació o docència amb perspectiva de gènere.
- Existència **d'accions** per visibilitzar i reconèixer la docència i la investigació amb perspectiva de gènere o en estudis de gènere (p. ex. convocatòria de premis, publicacions, etc.).
- **Presència de les dones** com a ponents de les lliçons inaugurals i entre les persones guardonades amb premis, distincions i doctorats honoris causa, etc.
- Existència de materials i recursos sobre perspectiva de gènere i estudis de gènere a disposició de l'alumnat i del professorat a través de les **biblioteques**.

	▪ Participació en projectes interuniversitaris per a promoure la transversalitat de gènere en la docència. Política de recursos humans ▪ Política de contractació i promoció que busca assolir la paritat i la superació de la segregació vertical de la plantilla de personal docent. ▪ Pla de formació contínua del professorat que inclou cursos sobre perspectiva de gènere en els continguts de la docència i en les metodologies docents i d'avaluació. ▪ Polítiques d'incentius que valoren els esforços per incorporar la perspectiva de gènere en la docència.
El centre (facultat, escola, departament)	Planificació i estratègies ▪ Es realitzen diagnòstics per a mesurar el grau d'incorporació de la perspectiva de gènere en la titulació. ▪ S'incorpora la igualtat de gènere i la perspectiva de gènere en els Sistemes Internes de Garantia de Qualitat. ▪ Existeixen estratègies de docència amb perspectiva de gènere tant en les activitats acadèmiques com en les activitats complementàries a la docència (conferències, jornades, tallers temàtics, orientació professional, etc.). ▪ Es busca l'equilibri per sexe en l'organització de seminaris, conferències, etc. i en la selecció de les persones que imparteixen la lliçó inaugural. ▪ Es realitzen activitats per a combatre les desigualtats i els estereotips de gènere associats a la disciplina i a les seves sortides professionals. ▪ Es realitzen accions per a corregir el desequilibri per sexes del professorat i de l'alumnat de la titulació. ▪ Als materials de presentació de la titulació (web, tríptics informatius, etc.) s'utilitza un llenguatge inclusiu, apareixen tant dones com homes i s'eviten els estereotips de gènere. ▪ En l'oferta de pràctiques curriculars es promou la incorporació d'estudiants del sexe menys representat en els respectius àmbits professionals. ▪ Es promou la contractació, la carrera professional, i l'accés a càrrecs de decisió del sexe menys representat entre el personal docent i investigador. ▪ Es dissenyen les activitats acadèmiques i de gestió de manera que facilitin la conciliació de l'estudi i el treball amb la vida personal i familiar. ▪ Es realitzen accions per a visibilitzar les contribucions de les dones a la disciplina i a la professió. ▪ La titulació té evidències de la percepció de l'alumnat sobre la seva satisfacció amb el grau d'introducció de la perspectiva de gènere en els estudis. Disseny i continguts del pla d'estudis ▪ Existeixen competències que desenvolupen la perspectiva de gènere en el conjunt de matèries i assignatures. ▪ Existeixen i s'avaluen resultats d'aprenentatge que materialitzen la competència de gènere. ▪ Existeixen assignatures especialitzades en gènere.

- La **metodologia docent i la forma d'avaluació** són inclusives, no contenen biaixos de gènere i atenen la diversitat de l'alumnat.
- Es promou l'equilibri per sexe de la bibliografia de les guies docents.
- Es desenvolupa la capacitat de l'alumnat per realitzar una investigació sensible al gènere.
- El pla d'estudis permet cursar assignatures especialitzades en gènere d'altres plans d'estudis (mínor, lliure elecció, etc.).

El professorat

Desenvolupament professional

- El professorat té les **eines i coneixements** per a poder incorporar de manera efectiva la perspectiva de gènere en la docència.
- El professorat participa en **cursos de formació** contínua per millorar el seu coneixement sobre com incorporar la perspectiva de gènere en la seva docència i recerca.
- El professorat desenvolupa **projectes d'innovació docent** relacionats amb la perspectiva de gènere.
- El professorat elabora **materials** sobre docència amb perspectiva de gènere.

3.2. Indicadors d'avaluació

Es presenten, a continuació, els indicadors recomanats relacionats amb la perspectiva de gènere a la docència als quals els autoinformes que presentin les titulacions dins el cicle VSMA haurien de donar resposta. La taula inclou també els **estàndards** relacionats amb aquests indicadors corresponents als processos de verificació i acreditació. Es proposen indicadors **generals**, que posen el focus en el context de cada titulació del **centre**; indicadors **específics** de les titulacions que contemplin el **pla d'estudis**; i indicadors de **satisfacció de l'alumnat**.

Indicadors d'avaluació	Estàndards de Verificació	Estàndards d'Acreditació
Indicadors generals: Existència de desequilibris o estereotips de gènere		
Percentatge de dones i homes entre l'alumnat de la titulació	Accés i admissió d'estudiants Planificació de la titulació Personal acadèmic Recursos materials i serveis Sistema de garantia interna de qualitat	Qualitat del programa formatiu Pertinència de la informació pública Eficàcia del sistema de garantia interna de la qualitat Adequació del professorat al programa formatiu Eficàcia dels sistemes de suport a l'aprenentatge
Percentatge de dones i homes docents a la titulació		
Percentatge de dones i homes que ocupen places permanents i no permanents		
Distribució per sexe dels càrrecs de gestió del centre		
S'han desenvolupat accions per a augmentar el nombre d'estudiants del sexe menys representat en aquesta titulació (Sí/No, evidències)		
S'han desenvolupat accions per a visibilitzar la contribució de les dones a la disciplina (bibliografia, seminaris, conferències, premis, activitats extra curriculars...). (Sí/No, evidències)		
S'han desenvolupat accions per a incorporar la perspectiva de gènere en les activitats no acadèmiques: orientació professional, acció tutorial, normativa acadèmica, conferències/jornades/tallers temàtics, convenis de pràctiques, etc. (Sí/No, evidències)		
Formació del professorat en perspectiva de gènere		
La institució ofereix al PDI formació sobre perspectiva de gènere (Sí/No, evidències)	Qualitat del programa formatiu	

Marc general per a la incorporació de la perspectiva de gènere en la docència universitària

Indicadors d'avaluació	Estàndards de Verificació	Estàndards d'Acreditació
El PDI amb docència en aquesta titulació participa en la formació sobre perspectiva de gènere impartida a la universitat (Sí/No, evidències)	Pertinència de la informació pública Sistema de garantia interna de qualitat Personal acadèmic Recursos materials i serveis	Adequació del professorat al programa formatiu
El PDI amb docència a aquesta titulació participa en projectes d'innovació docent sobre perspectiva de gènere (Sí/No, evidències)		
Elaboració de materials		
La titulació posa a disposició de l'alumnat materials docents amb perspectiva de gènere (Sí/No, evidències)	Planificació de la titulació	Qualitat del programa formatiu Qualitat dels resultats dels programes formatius
Informació pública		
En els materials de presentació de la titulació (web, tríptics informatius, etc.) apareixen tant dones com homes i s'eviten els estereotips de gènere	Accés i admissió d'estudiants Recursos materials i serveis	Pertinència de la informació pública
Indicadors específics: Pla d'estudis		
S'ha realitzat un diagnòstic sobre el grau d'incorporació de la perspectiva de gènere en el conjunt de la titulació (Sí/No, principals conclusions)	Competències Planificació de la titulació	Qualitat del programa formatiu Eficàcia dels sistemes de suport a l'aprenentatge Qualitat dels resultats dels programes formatius
Número i tipus de competències de gènere que té la titulació		
Número i tipus de resultats d'aprenentatge relacionats amb la perspectiva de gènere		
Número de matèries/assignatures que incorporen la perspectiva de gènere o se centren en gènere		
Indicar quantes d'aquestes matèries/assignatures són bàsiques, obligatòries o optatives i el curs en què s'imparteixen		
El pla d'estudis de la titulació permet cursar assignatures especialitzades en gènere d'altres plans d'estudis (optatives, mínor, lliure elecció) (Sí/No, evidències)		
Es proporciona formació sobre com realitzar una investigació amb perspectiva de gènere per a l'elaboració del TFG/TFM (Sí/No, evidències)		

Marc general per a la incorporació de la perspectiva de gènere en la docència universitària

Indicadors d'avaluació	Estàndards de Verificació	Estàndards d'Accreditació
Indicadors de satisfacció: Satisfacció de l'alumnat⁵		
La titulació té evidències de la percepció de l'alumnat sobre el grau d'introducció de la perspectiva de gènere en els seus estudis (Sí/No, evidències)	Sistema de garantia interna de la qualitat	Qualitat del programa formatiu Eficàcia del sistema de garantia interna de la qualitat Eficàcia dels sistemes de suport a l'aprenentatge

⁵ Es proposa la inclusió d'una nova pregunta en l'enquesta de satisfacció de persones titulades: "La formació rebuda m'ha permès desenvolupar la capacitat per avaluar les desigualtats per raó de sexe i gènere?"

4. ANNEXOS

4.1. La dimensió de gènere en les diferents àrees de coneixement

Es presenten a continuació exemples de resultats d'aprenentatge concrets que tradueixen en la pràctica la competència de gènere a les cinc àrees de coneixement (Arts i Humanitats, Ciències Socials i Jurídiques, Ciències, Ciències de la Salut, i Enginyeria i Arquitectura) i a les 17 subàrees de segon nivell) que agrupen les diferents titulacions (vegeu el *Catàleg d'ensenyaments* d'AQU de juliol de 2016). Degut a la menció específica que el marc normatiu vigent fa a les titulacions relacionades amb el món educatiu, es dedica també un apartat específic a l'Educació:

1. Arts i Humanitats

- 101: Filosofia i Història (Història; Filosofia i Humanitats)
- 102: Llengües i Literatures (Lingüística, Clàssiques i comparada; Filologia catalana i castellana; Filologies estrangeres)
- 103: Arts i Disseny (Belles Arts; Arts i Disseny)

2. Ciències socials i jurídiques

- 201: Economia, Empresa i Turisme (Economia; Administració d'Empreses; Turisme)
- 202: Dret, Laboral i Polítiques (Dret; Laboral; Polítiques; Sociologia i Geografia)
- 203: Comunicació i Documentació

3. Educació (Ciències Socials i Jurídiques)

- 204: Educació (Mestres; Pedagogia i Psicopedagogia)
- 205: Intervenció Social (Treball i Educació Social; Psicologia Social)

4. Ciències

- 301: Ciències Biològiques i de la Terra
- 302: Ciències Experimentals i Matemàtiques (Química; Física i Matemàtiques)

5. Salut

- 401: Infermeria i Salut (Esport, Nutrició i Fisioteràpia; Infermeria; Personal sanitari)
- 402: Psicologia i Teràpia (Psicologia; Teràpia i Rehabilitació)
- 403: Medicina i Ciències Biomèdiques (Medicina i Odontologia; Altres ciències de la salut: Farmàcia, Veterinària i Biomedicina)

6. Enginyeria i Arquitectura

- 501: Arquitectura, Construcció i Civil (Arquitectura; Edificació; Enginyeria de la Construcció; Enginyeria Civil)
- 502: Tecnologies Industrials (Eng. Naval; Eng. Aeronàutica; Eng. Electrònica i automàtica; Eng. Mecànica i Disseny industrial; Eng. Química i Materials; Eng. Industrial i Organització)
- 503: Tecnologies de la informació i la Comunicació (TIC) (Telecomunicacions; Informàtica)
- 504: Agrícola, Forestal i Pesca (Agrícola i Producció d'aliments; Forestals)

Arts i Humanitats

Introducció

Les desigualtats de gènere afecten les Arts i les Humanitats (filosofia, història, filologia, literatura, arts i disseny) de diverses maneres. En primer lloc, els homes han estat els principals objectes d'estudi a les diferents disciplines, generalitzant-se les conclusions al conjunt de la humanitat. Fins i tot en períodes de grans revolucions culturals, com el Renaixement o la Il·lustració, o de grans revolucions socials i polítiques, com la Revolució Francesa, la participació de les dones en aquests esdeveniments està, en general, absent dels currículums. En segon lloc, les contribucions de les dones han "desaparegut" de la història oficial d'aquestes disciplines, i els àmbits on la seva producció ha estat quantitativament i qualitativa molt important (com l'artesania, les arts tèxtils, la ceràmica o la il·lustració) s'han considerat "arts menors". Tot això fa que el cànon literari, filosòfic o artístic estigui esbiaixat en favor dels homes. Tenir en compte aquestes qüestions no implica produir una història o una literatura de dones o sobre les dones. Incloent el conjunt de la població, es produeix una nova història o literatura que redefineix i amplia llurs significats.

Integrar la perspectiva de gènere a la docència suposa identificar les experiències i contribucions dels homes i de les dones a la història, la filosofia, la literatura o l'art, però també examinar de quina manera el gènere, en tant que construcció social i cultural, travessa tots els fenòmens estudiats. Per exemple, preguntar-se on eren les dones en el Renaixement, la Il·lustració o la Revolució Francesa suposa considerar les seves contribucions (filosòfiques, literàries o artístiques) així com analitzar els efectes que els períodes d'efervescència i de transformacions en les cosmovisions hegemòniques han comportat per a les dones i per als homes, en termes d'accés a l'educació, al poder polític, als drets polítics, civils o socioeconòmics. Suposa igualment prestar atenció tant a la vida pública com a la vida privada, per tal d'entendre el funcionament de la societat, les normes en què s'ha sustentat al llarg del temps, incloent les normes de gènere, i com aquestes s'han justificat filosòficament i s'han transmès a través d'expressions culturals i artístiques (Scott, 2008), tal com s'apunta en el Quadre 1.

Quadre 1. La importància del gènere en la Història

"Hem d'interessar-nos per la història d'ambdós, de dones i homes (...). El nostre objectiu és comprendre els significats dels sexes, dels grups de gènere en el passat històric. El nostre objectiu és descobrir tota la gamma de símbols i de rols sexuals en les diverses societats i períodes, trobar els seus significats i entendre com varen funcionar per a mantenir l'ordre social o per a promoure'n el canvi".

Natalie Z. Davis (1976), "'Women's History' in Transition: The European Case", *Feminist Studies* 3 (3-4): 83-103 (p.90, traducció pròpia).

D'aquesta manera, una docència amb perspectiva de gènere permet identificar i problematitzar com la construcció d'imatges, símbols, discursos, sistemes normatius, jerarquies i formes de subjectivitat expressades en les diverses disciplines han contribuït a produir i reproduir uns determinats models de feminitat i de masculinitat que reflecteixen les relacions de gènere vigents a la societat en cada context temporal i geogràfic. El gènere, doncs, travessa la creació artística, la literària, la construcció de la història, la producció del pensament filosòfic i els models lingüístics-culturals.

Biaixos de gènere més comuns en les Arts i Humanitats

El tipus de coneixement suposadament universal produït a través de la investigació i transmès amb la docència de les arts i les humanitats està imbuït **d'androcentrisme** –l'adopció d'un punt de vista masculí com a neutre i universal– i de nombrosos **biaixos de gènere**. Es relacionen aquí alguns exemples:

- **Història:** L'interès historiogràfic ha tendit a centrar-se en les activitats i els fets protagonitzats pels homes, en tant que personalitats destacades o en tant que col·lectius o organitzacions integrats fonamentalment per homes, com els exèrcits o el moviment obrer, per exemple. Aquesta aproximació ha limitat l'anàlisi historiogràfica en bona mesura a àmbits de la realitat vinculats a espais de poder (com la política o la guerra), ocultant així la realitat de la vida quotidiana, tradicionalment associada amb la vida privada i, per tant, amb les dones (Amelang i Nash, 1990). Aquest relat convencional del passat és, doncs, incomplet i, a més, presenta les dones com a subjectes passius, relegant-les a un segon pla com a objectes d'estudi.
- **Art:** L'absència als museus d'obres produïdes per dones i la manca d'un discurs que expliqui aquesta absència invisibilitza la meitat de la població i impossibilita que les dones tinguin referents artístics, al mateix temps que consagra una representació de la realitat des d'una perspectiva exclusivament masculina. Entre les obres més representatives de les col·leccions dels 30 museus recollides a la web de la xarxa de museus d'art de Catalunya (<http://xarxa.museunacional.cat/>) tan sols tres obres són clarament atribuïbles a una dona. De les 1.160 obres exposades al Museo del Prado (a març de 2018) només sis han estat realitzades per dones (pertanyen a tres pintores: Sofonisba Anguissola, Clara Peeters i Artemisia Gentileschi).⁶ Així mateix, malgrat que la presència de les dones en la gestió del patrimoni històric-artístic és molt important, estan infrarepresentades en els càrrecs directius.
- **Literatura:** Hi ha una bretxa significativa entre les persones que més literatura consumeixen, majoritàriament les dones, i les persones elogiades i premiades pel seu treball, majoritàriament homes. Aquest biaix de gènere reforça l'associació històrica entre el "geni" literari i la masculinitat. Estudis recents mostren com, tot i que dues tercers parts dels llibres publicats són escrits per dones, dos terços dels llibres apareguts en les crítiques literàries corresponen a escriptors (vegeu, pel cas australià, Harvey i Lamond, 2016). D'altra banda, preval una categorització de la literatura escrita per dones com a "literatura de dones" o "literatura femenina", com si aquestes obres no integressin la literatura universal. En canvi, la literatura canònica, l'escripta pels homes, mai és catalogada com a "literatura masculina" (Zancan, 1998).
- **Filosofia:** L'abstracció sobre les contingències o diferències individuals, ja siguin de base biològica o social, pot conduir a ofuscar o a solidificar les desigualtats existents. Si tan sols s'afegeix el gènere a posteriori, les teories poden haver legitimat, ni que sigui de manera no intencional, formes d'entendre els conceptes que porten inscrit el gènere de manera problemàtica. L'individu presentat com a representatiu, suposadament sense gènere, i que es guia fonamentalment per l'interès propi serà un home –el que s'entén pel fet de ser home, és a dir, pels valors, experiències vitals i comportaments associats a la masculinitat–. Les

6 Marina Velasco, "El Museo del Prado sólo expone seis obras de mujeres", *El Huffington Post*, 6 de març de 2018, disponible a: https://www.huffingtonpost.es/2018/03/06/el-museo-del-prado-solo-expone-seis-obras-de-mujeres-son-estas_a_23375343

teories normatives sobre la justícia, la llibertat o la igualtat que s'abstrauen de categories rellevants com el gènere o la raça corren el risc d'ignorar i silenciar la història del sexisme o del racisme. El Quadre 2 exemplifica aquest biaix a través de la crítica realitzada per Susan M. Okin a l'obra *Theories of Justice* (1971) de John Rawls.

Quadre 2. El gènere de la Filosofia

"La teoria política liberal és, amb molt poques excepcions, enganyosament individualista. Afirmar tenir com a subjectes éssers humans que poden existir independentment entre ells. Mai són infants indefensos, no pateixen discapacitats mentals o físiques majors o menors, no suposen cap mena de càrrega per als altres (...). Tota aquesta representació fictícia de les persones com a éssers autònoms, autosuficients i fins i tot creats per ells mateixos serveix per dissimular una ambigüitat gegant: mentre els teòrics liberals semblen afirmar que escriuen sobre individus, si rasqueu la superfície descobrireu que estan parlant dels homes cap de família".

Susan M. Okin (2005), "Forty acres and a mule' for women: Rawls and feminism", *Politics, Philosophy and Economy* 4 (2): 233-248 (traducció pròpia).

- **Llengües:** Els grups humans donen sentit al món a través de la narració o relat. Per exemple, l'observació de com els mitjans de comunicació presenten les notícies, seleccionen i caracteritzen els protagonistes i organitzen el relat té una forta incidència cognitiva. Les decisions que acaben construint el relat (cultural, científic, polític, esportiu, publicitari, etc.) poden contenir diferents biaixos de gènere, ja sigui pel diferent protagonisme atorgat a dones i homes a les notícies, pels temes amb què se'ls relaciona més freqüentment, pel caràcter de subjecte actiu o passiu amb què són presentades les accions que realitzen o per la valoració associada a aquestes accions. Una anàlisi del relat amb perspectiva de gènere ens permet identificar fins a quin punt es reproduïxen els patrons culturals que sustenten la desigualtat de gènere i com les dones són mostrades massa sovint pels mitjans com una "alteritat subalterna" (Spivak, 1994).
- Les arts i les humanitats són una àrea de coneixement idònia per identificar la representació de la **violència de gènere** al llarg de la història i les diferents perspectives sobre la mateixa. Per exemple, una comparació del quadre *Susana i els vells*, pintat per diferents artistes, revela com de diferents poden ser les perspectives dels pintors i de les pintores. L'obra representa un passatge de la versió grega de la Bíblia en la qual uns ancians, havent quedat sorpresos per la seva bellesa, irrompen en el bany d'una dona i, quan aquesta rebutja mantenir-hi relacions sexuals, es vengen acusant-la d'adulteri. Mentre que en el quadre de Paolo Veronés (1580) la dona sembla adoptar una postura sensual i insinuada davant la mirada amable dels dos vells, Artemisia Gentileschi (1610) presenta una dona espantada que intenta allunyar-se de dos assetjadors.⁷

⁷ Per a saber-ne més, consulteu el projecte *Herstóricas*: <http://herstoricas.com/arte-y-violencias-machistas/>

Els resultats d'aprenentatge de la competència en dimensió de gènere

La competència de la dimensió de gènere és **transversal** i ha d'estar orientada a desenvolupar un raonament crític i un compromís social amb la pluralitat i diversitat de realitats de la societat actual, des del respecte als drets fonamentals, a la igualtat de dones i homes i a la no-discriminació. De manera il·lustrativa, s'enumeren aquí alguns resultats d'aprenentatge comuns a totes les àrees de coneixement així com alguns específics per a les diferents subàrees:

Resultats d'aprenentatge comuns

- Sap desenvolupar una investigació amb perspectiva de gènere:
 - Sap distingir tant en les anàlisis teòriques com en les anàlisis empíriques els efectes de les variables sexe i gènere.
 - Identifica les contribucions dels estudis de gènere en la temàtica investigada.
 - Produeix, recull i interpreta les dades empíriques de manera sensible al gènere.
 - Sap utilitzar i crear indicadors qualitatius i quantitatius, incloent els estadístics, per conèixer millor les desigualtats de gènere i les diferències en les necessitats, condicions, valors i aspiracions de dones i homes.
- Sap identificar la intersecció de la desigualtat de gènere amb altres eixos de desigualtat (edat, classe, raça, sexualitat i identitat/expressió de gènere, diversitat funcional, etc.).
- Identifica i és capaç d'analitzar les causes estructurals i els efectes de la violència contra les dones i altres violències de gènere.
- Coneix i utilitza les aportacions de les dones i dels estudis de gènere a la seva disciplina.
- Identifica i problematitza els biaixos, estereotips i rols de gènere en la seva disciplina i en l'exercici de la seva professió.
- Sap fer un ús inclusiu i no sexista del llenguatge.

101 – Filosofia i Història

(Història; Història de l'art; Musicologia; Estudis de l'Àsia oriental; Arqueologia; Filosofia; Humanitats)

- Utilitza les variables sexe i gènere per entendre les estructures i els processos socials, polítics i econòmics.
- Sap problematitzar la separació entre vida pública i vida privada i l'adjudicació dels rols de gènere en l'anàlisi historiogràfica.
- Reconeix la importància de la recuperació de les dones com a agents socials, econòmics i polítics actius del passat.
- Coneix l'evolució històrica del principi d'igualtat i les seves justificacions filosòfiques i morals.
- Sap contextualitzar la pràctica del treball femení des d'un punt de vista diacrònic.
- Sap analitzar la història de la filosofia / de l'art / de la música des d'una perspectiva contextual, considerant les condicions històriques i socials particulars que han condicionat les possibilitats de producció de pensament / de l'art / de la música en el cas dels homes i de les dones.
- Identifica la falsa neutralitat de gènere o els biaixos que poden estar latents a les teories filosòfiques o a les construccions de conceptes.
- Reconeix com les teories normatives han contribuït a configurar i a legitimar les desigualtats i jerarquies de poder de gènere i sap identificar com algunes teories han buscat naturalitzar com a biològiques diferències (per exemple, en rols i capacitats) que són de tipus social o cultural.
- Valora el paper de la filosofia com a compromís intel·lectual amb els drets humans, la igualtat, la diversitat i la justícia social i reconeix el paper en aquest compromís de la filosofia feminista.
- Sap utilitzar a nivell epistemològic la categoria sexe/gènere en l'anàlisi del subjecte situat que produeix coneixement/pensament.
- Entén i analitza les funcions de la composició i recepció de la música pel que fa a la construcció i a la performativitat del gènere.

102 – Llengües i Literatures

(Lingüística; Estudis literaris; Filologia clàssica; Filologia romànica; Llengua i literatura catalanes; Llengua i literatura espanyoles; Estudis anglesos; Traducció i interpretació; Traducció i interpretació. Alemany; Traducció i interpretació. Anglès; Traducció i interpretació. Francès; Estudis àrabs i hebreus)

- Sap realitzar una anàlisi crítica de la literatura, els discursos i la llengua com a mitjà de construcció de la feminitat i de la masculinitat i dels rols i estereotips de gènere associats a aquestes identitats en les diferents èpoques.
- Reconeix la llengua com un producte sociocultural que evoluciona i com un vehicle de creació i transmissió cultural, que produeix i reproduïx les relacions de gènere en el pla simbòlic.
- Sap analitzar el paper del gènere en l'organització de la vida pública i de la vida privada a través de fonts literàries.
- Sap analitzar la història de la literatura des d'una perspectiva contextual, considerant les condicions històriques i socials particulars que han condicionat les possibilitats de manifestació literària en el cas dels homes i de les dones.
- Sap emprar el gènere i la sexualitat com a categories d'anàlisi de les representacions de la subjectivitat inscrites en els textos literaris.
- Desenvolupa la capacitat d'interrogar-se sobre la interrelació entre llengua i poder.
- Identifica els patrons de gènere que regeixen la comunicació, reconeix l'existència d'estils comunicatius diferents i desenvolupa pautes d'interpretació no androcèntriques.
- Sap detectar els usos sexistes i androcèntrics de la llengua.
- Desenvolupa la capacitat de produir textos de forma no sexista.
- Identifica i comprèn com la literatura escrita per dones ha modificat el canó literari incorporant una visió, una veu i una escriptura pròpies.
- Sap identificar i corregir tant els biaixos de gènere que s'hagin pogut produir en les traduccions i interpretacions de textos com les incorreccions en les transferències de les categories de gènere eurocèntriques i anglo-americanes en textos d'altres cultures.

103 – Arts i disseny

(Belles Arts; Disseny; Conservació-restauració de béns culturals)

- Identifica i valora les aportacions de les dones al llarg de la història en diversos rols vinculats a la creació artística.
- Sap analitzar la iconografia de les obres produïdes en les diverses èpoques històriques i contextos geogràfics prestant atenció a com s'hi fan paleses les convencions culturals sobre el gènere i la sexualitat o bé com aquestes convencions són subvertides.
- Reconeix les aportacions a la contestació de les relacions de poder i normes de gènere vigents de l'art i les pràctiques artístiques feministes, LGBTI i *queer*.
- Adquireix la capacitat d'anàlisi crítica de la representació de les dones al llarg de la història de les imatges per identificar-ne els estereotips i normes de gènere i de la sexualitat transmesos.
- Sap problematitzar la representació idealitzada dels cossos masculins i femenins així com la freqüent representació de les dones com a objecte passiu de desig sexual.
- Sap analitzar la història de l'art des d'una perspectiva contextual, considerant les condicions històriques i socioeconòmiques particulars que han condicionat les possibilitats de manifestació artística en el cas dels homes i de les dones.
- Analitza la tria o tractament del tema de les obres a partir de la vida de l'artista i de les seves experiències com a dona, com a home, com a persona transsexual, i a partir de la seva orientació sexual.
- Reconeix les diferències i les desigualtats de gènere en els usos i la gestió del patrimoni històrico-artístic.
- Desenvolupa un pensament crític davant les formes de representació sexual pròpies de la cultura visual contemporània, amb especial atenció a la publicitat, els videojocs, la televisió, el cinema i Internet.
- Sap desenvolupar projectes artístics i tecnològics audiovisuals lliures d'estereotips sexistes.
- Comprèn i sap avaluar la relació entre el teatre i la societat pel que fa a la (re)presentació i la (re)producció del gènere i les relacions de gènere.

- Sap incloure la dimensió de gènere en l'anàlisi de la història del disseny i de les seves institucions i normes, tot prestant atenció a la construcció sexuada dels objectes/subjectes mostrats com a dona/home, femenins/masculins/andrògins/trans- o intersexuals.

Ciències Socials i Jurídiques

Introducció

Incorporar amb rigor el gènere en la docència de les ciències socials i jurídiques implica, d'una banda, que no podem ignorar el gènere com a **categoria social** que construeix identitats, rols, preferències, comportaments, actituds i pràctiques concebudes com a 'masculines' i 'femenines'. Les dones i els homes tenen un accés desigual als recursos i ocupen diferents posicions de poder. També s'enfronten a diferents expectatives de comportament en la família, el món laboral o l'esfera pública que reflecteixen aquesta construcció social del gènere. D'altra banda, podem entendre el gènere com un **procés** a través del qual estructures i polítiques aparentment neutrals al gènere impacten de manera diferenciada en dones i homes, ja que en elles es troben inscrits diferents codis culturals sobre la masculinitat i la feminitat.

És a dir, per entendre com les persones i els grups actuen d'una determinada manera necessitem comprendre l'estructura social, política i econòmica en la qual vivim, tant en relació a les normes i comportaments socials derivats del gènere com al paper que institucions clau com la família, el sistema educatiu, el sistema econòmic, el sistema polític, els mitjans de comunicació o el sistema judicial desenvolupen en la definició i imposició d'aquestes conductes així com en la distribució desigual dels recursos. **Evitar una falsa neutralitat de gènere** suposa reconèixer que les experiències i la posició social de les persones es veuen determinades per tots aquests elements, com es mostra en el Quadre 1.

Quadre 1. La importància del gènere en les Ciències socials i jurídiques

"Sabem que les condicions materials de les vides de les dones a tot el món són pitjors que les dels homes. Les dones estan minsament representades en les esferes de poder, la política i la presa de decisions. Les dones treballen més hores i el seu treball és de menor valor i el treball de cura està sexuat, tenint més probabilitats de suportar múltiples càrregues tant a la llar com en el treball remunerat. Malgrat el suposat alliberament sexual, totes les institucions socials donen suport a les relacions heterosexuales i a la família patriarcal, mentre que les lesbianes són marginades i desfavorides en la legislació i la vida familiar. Les dones divorciades o solteres amb criatures i les dones grans dependents de pensions i beneficis de la seguretat social sovint són les més pobres de la societat. A més, el doble estàndard de la moralitat sexual significa que la reputació sexual d'una dona és molt més precària que la d'un home. La violència contra les dones és sovint recolzada, fins i tot promoguda, pels mitjans de comunicació i el sistema de justícia penal no li presta massa atenció; i a més, humiliar és 'feminitzar'."

Gayle Letherby (2003) *Feminist research in theory and practice* (Buckingham: Open University, p. 55,

(traducció pròpia)

Biaixos de gènere més comuns en les Ciències Socials i Jurídiques

El tipus de coneixement suposadament universal produït a través de la investigació i transmès amb la docència de les ciències socials i jurídiques està imbuït **d'androcentrisme** –l'adopció d'un punt de vista masculí com a neutre i universal– i de nombrosos **biaixos de gènere**. Es relacionen aquí alguns exemples:

- **Economia:** La major part dels estudis d'economia sostenen que els homes presenten una menor aversió al risc que les dones no tenen en compte com els rols de gènere fan que dones i homes donin diferents significats als mateixos riscos. Així mateix, ometen el fet que els individus solen tenir menor aversió al risc respecte els temes que els resulten més familiars, com serien, entre els homes, les inversions financeres (Cutter, Tiefenbacher i Solecki, 1992).
- **Antropologia:** La ceguesa al gènere impedeix veure com suposades 'qualitats naturals' de les dones i dels homes es transformen en rols socials. Per exemple, s'ha considerat natural en els homes la realització d'activitats que impliquen força física perquè se suposa que són més forts, però a l'Àfrica s'assigna a les dones, o fins i tot als nens i a les nenes, la càrrega d'aigua o llenya. L'androcentrisme se suma així a l'etnocentrisme (Elson i Pearson, 1981).
- **Criminologia:** Les teories criminològiques s'han centrat majoritàriament en els homes infractors, invisibilitzant les dones infractores i el significatiu paper que té el gènere en la criminalitat. En desviar-se dels rols prescrits sobre la feminitat, les infractores han estat considerades com anormals o pitjors que els infractors (Belknap, 2015). També s'ha minimitzat la desigualtat (social i econòmica) de gènere com a variable explicativa crucial de la violència contra les dones.
- **Ciència política i Sociologia:** És remarcable la pràcticament nul·la discussió en la major part de la literatura politològica o sociològica sobre la importància del gènere per explicar les diferències en el comportament polític o el capital social (O'Neill i Gidengil, 2006). Bona part d'aquesta diferència es deriva de l'asimetria de recursos generats en l'àmbit privat a partir de la imperant divisió sexual del treball, que proporciona els homes més temps lliure i més possibilitats d'interacció social. Així mateix, les explicacions sobre la participació política o les elits fan referència sistemàtica als homes, modelant un imaginari simbòlic en el qual l'homo politicus és masculí.
- **Dret i Economia:** Els sistemes de seguretat social, les polítiques de benestar o la fiscalitat són formalment neutrals al gènere però, a la pràctica, estan estructurades a partir de normes i assumpcions sobre el gènere: el càlcul de les pensions o de la prestació d'atur està esbiaixat a favor del treball a temps complet (més comú entre els homes); existeixen desgravacions fiscals per al marit si l'esposa no treballa fora de casa; els permisos de paternitat són inferiors en durada als de maternitat, etc. (Walby, 2009).
- **Geografia:** La planificació urbana de la ciutat i el model de creixement imperant han tendit a prioritzar les activitats econòmiques productives. La llunyania de la localització entre l'habitatge, l'ocupació i les activitats quotidianes implica un elevat consum de recursos de temps i de diners que dificulten les tasques de cura que continuen realitzant majoritàriament les dones (Hayden, 1980).
- **Dret:** L'anàlisi de les sentències mostra com l'aplicació que fan els tribunals del dret penal continua sent masculina, com en les decisions sobre l'atribució de la custòdia de fills i filles comunes, en casos de separació i divorci, continuen jugant un paper central certs estereotips sobre la feminitat, i com en l'aplicació dels delictes contra la llibertat sexual de les dones continua atorgant-se poca credibilitat a la paraula de les víctimes (Aguilera, 2012).
- **Comunicació:** Les fonts consultades i presentades com a expertes en els mitjans perpetuen un imaginari simbòlic on els homes són l'autoritat per excel·lència. Tal com reflexionava la periodista Adrienne LaFrance en descobrir que tan sols el 22% de les fonts que havia citat al llarg de 2015 en els seus articles a The Atlantic eren dones, "aquests números són preocupants (...). En no citar ni esmentar moltes dones soc una de les forces que contribueix

activament a un món en el qual les habilitats i els assoliments de les dones es veuen menyspreats o ignorats”.⁸

Una atenció especial mereix la **violència de gènere**, un àmbit rellevant per a totes les subàrees de les ciències socials, ja que el seu origen radica en les relacions de poder de gènere i en les desigualtats socioeconòmiques i d'estatus que imperen en les societats patriarcals. Per exemple, mentre que l'economia política té com a objectiu explicitar els vincles entre les esferes econòmica, social i política, poques vegades ha prestat atenció a com el gènere impregna totes aquestes esferes i al paper que tenen les desigualtats materials en el sosteniment de la violència contra les dones (True, 2012).

Els resultats d'aprenentatge de la competència de dimensió de gènere

La competència de la dimensió de gènere és **transversal** i ha d'estar orientada a desenvolupar un raonament crític i un compromís social amb la pluralitat i diversitat de realitats de la societat actual, des del respecte als drets fonamentals, a la igualtat de dones i homes i a la no-discriminació. De manera il·lustrativa, s'enumeren aquí alguns resultats d'aprenentatge comuns a totes les àrees de coneixement així com alguns específics per a les diferents subàrees:

Resultats d'aprenentatge comuns

- Sap desenvolupar una investigació amb perspectiva de gènere:
 - Sap distingir tant en les anàlisis teòriques com en les anàlisis empíriques els efectes de les variables sexe i gènere.
 - Identifica les contribucions dels estudis de gènere en la temàtica investigada.
 - Produeix, recull i interpreta les dades empíriques de manera sensible al gènere.
 - Sap utilitzar i crear indicadors qualitatius i quantitatius, incloent els estadístics, per conèixer millor les desigualtats de gènere i les diferències en les necessitats, condicions, valors i aspiracions de dones i homes.
- Sap identificar la intersecció de la desigualtat de gènere amb altres eixos de desigualtat (edat, classe, raça, sexualitat i identitat/expressió de gènere, diversitat funcional, etc.).
- Identifica i és capaç d'analitzar les causes estructurals i els efectes de la violència contra les dones i altres violències de gènere.
- Coneix i utilitza les aportacions de les dones i dels estudis de gènere a la seva disciplina.
- Identifica i problematitza els biaixos, estereotips i rols de gènere en la seva disciplina i en l'exercici de la seva professió.
- Sap fer un ús inclusiu i no sexista del llenguatge.

⁸ Adrienne LaFrance, “I Analyzed a Year of My Reporting for Gender Bias (Again)” *The Atlantic*, 17 de febrer de 2016: <https://www.theatlantic.com/technology/archive/2016/02/gender-diversity-journalism/463023/>

201 – Economia, Empresa i Turisme

(Economia; Comptabilitat i Finances; Administració i Direcció d'Empreses; Màrqueting i Investigació de Mercats; Ciències Empresarials; Estudis Internacionals d'Economia i Empresa; Turisme).

- Realitza anàlisis de les polítiques macroeconòmiques que inclouen les activitats i treballs de les llars (domèstic i de cures).
- Sap realitzar una anàlisi sensible al gènere de la fiscalitat.
- Sap aplicar els instruments de la perspectiva de gènere a l'anàlisi de les organitzacions i en la política de recursos humans (plans d'igualtat, mesures de conciliació, protocols contra la violència masclista, programes de seguretat i salut laboral).
- Sap integrar les condicions i les necessitats de dones i homes i l'enfocament dels drets humans a les polítiques de cooperació al desenvolupament.
- Reconeix i comprèn el paper de les polítiques macroeconòmiques i de les polítiques socials en la producció i reproducció de les desigualtats de gènere.
- Sap identificar l'impacte diferenciat dels pressupostos sobre els homes i les dones.
- Sap identificar les necessitats i experiències vitals diferents de dones i homes com a persones usuàries de serveis públics, consumidores, etc.

202 – Dret, Laboral i Polítiques

(Dret; Criminologia; Relacions Laborals; Ciències del Treball; Prevenció i Seguretat Laboral; Gestió i Administració Pública; Ciències Polítiques i de l'Administració; Sociologia; Antropologia Social i Cultural; Geografia)

- Sap identificar els biaixos de gènere del mercat laboral (segregació ocupacional, bretxa salarial, tipus de contracte i prestacions socials derivades, etc.) així com dissenyar solucions per a eradicar tals biaixos.
- Coneix la legislació sobre igualtat efectiva de dones i homes i la legislació sobre violència contra les dones.
- Sap identificar i actuar sobre les discriminacions directes, indirectes o múltiples per raó de sexe, gènere i orientació sexual.
- Sap identificar el paper del gènere en la criminalitat i en els programes de tractament, rehabilitació i inserció sociolaboral de persones internes.
- Coneix els programes de tractament i reinserció específics per als diferents col·lectius de dones en els centres d'execució penal.
- Coneix els programes d'intervenció i el tractament especialitzat tant de les persones que compleixen condemna per haver comès delictes relacionats amb la violència masclista com de les dones que n'han estat víctimes.
- Coneix les polítiques públiques d'igualtat de gènere i sap aplicar els instruments del *gender mainstreaming* (plans d'igualtat, informes d'impacte de gènere, etc.).
- Comprèn el paper de les polítiques macroeconòmiques i de les polítiques socials en la producció i reproducció de les desigualtats de gènere.
- Sap analitzar els rols de gènere en l'estructura familiar clàssica i en els nous models de família.
- Sap reconèixer les lògiques de funcionament esbiaixades al gènere de les institucions i de les organitzacions, tant en els aspectes formals com informals.
- Coneix el recorregut històric de la consecució dels drets de les dones.
- Sap identificar les contribucions realitzades per les dones al conjunt de la societat en les diferents etapes històriques.
- Sap integrar els drets de les dones, des d'un enfocament basat en els drets humans, a les polítiques de foment de la pau.

203 – Comunicació i Documentació

(Comunicació Audiovisual; Periodisme; Publicitat i Relacions Públiques; Biblioteconomia i Documentació; Informació i Documentació)

- Reconeix el paper dels mitjans, les produccions audiovisuals i la publicitat en la construcció de les relacions de gènere i de la identitat sexual i de gènere.

- Sap identificar el paper de les tecnologies de la informació i la comunicació en la transmissió dels estereotips de gènere i aplicar mesures per a evitar la seva reproducció.
- Sap realitzar produccions audiovisuals i publicitàries amb una visió no sexista i no androcèntrica.
- Sap realitzar un tractament informatiu adequat de la violència masclista, excloent els elements que li puguin donar un caràcter morbós i evitant la seva banalització.
- Ha après a fer visibles les aportacions realitzades per les dones en tots els àmbits de la societat i a considerar la seva experiència com a font documental de primera importància.
- Sap recopilar, sistematitzar, conservar i difondre la informació sobre les dones, les obres escrites per dones, els documents referents a les polítiques i lleis d'igualtat i els generats per les investigacions en estudis de gènere, valorant els biaixos de gènere que puguin incloure els cercadors i descriptors existents.

Educació (Ciències Socials i Jurídiques)

Introducció

En la societat actual, l'acció educativa no només té lloc en els centres educatius, sinó també en la família, en els centres de treball (empreses, administracions públiques, ONGs, etc.), en els espais de lleure, etc. En tots ells hi trobem problemàtiques complexes derivades de la desigualtat de gènere que evidencien la urgència d'accions educatives i intervencions socials que incorporin la perspectiva de gènere. Per aquest motiu, cal formar professionals en educació i en intervenció social que puguin actuar tant en els espais escolars com en els familiars, laborals i comunitaris per fer avançar la igualtat de dones i homes en el conjunt de la societat.

La formació universitària proporciona un context privilegiat per incorporar aspectes que poden i han de treballar-se des del currículum educatiu, amb metodologies participatives que contribueixin a l'anàlisi i a la reflexió de les idees preconcebudes sobre la igualtat de dones i homes, identificant les causes subjacents a les diferents formes de discriminació envers les nenes i les dones. La formació de professionals amb perspectiva de gènere és rellevant per a totes les fases i nivells educatius, incloent l'educació de 0 a 3 anys, l'educació primària, l'educació secundària i la formació contínua, així com per als diferents àmbits de la intervenció social, com s'indica en el Quadre 1.

Quadre 1. La importància del gènere en la intervenció social

La formació de professionals s'ha de realitzar d'acord amb els avenços científics, socials i tècnics, però també d'acord amb les necessitats de la societat:

“Amb el terme “professions socials” al·ludim a un camp multiprofessional que és vertebrat entorn de l'acció social, té en comú el servei les persones...; l'element social al·ludeix al fet que totes elles produeixen, socialitzen, creen i generen vincles socials, promouen la comunicació interhumana, activen la cooperació entre ciutadans en situacions asimètriques, generen relacions i interaccions i mantenen viu el teixit social.”

Joaquín García Roca (2000) “Trabajo social”, a Adela Cortina i Jesús Conill, dirs., *Diez palabras clave en ética de las profesiones* (Estella: Verbo Divino, p.313)

L'adquisició de la competència en dimensió de gènere eliminaria la contradicció actual de no rebre aquesta formació universitària però haver d'actuar, posteriorment, com a professional en l'àmbit educatiu corresponent, contra la desigualtat, la discriminació, l'assetjament i la violència de gènere. Resulta, doncs, imprescindible revisar de forma crítica els plans d'estudi i les guies docents de les titulacions relacionades amb l'Educació i amb la Intervenció Social, incloent el Màster de formació del professorat d'Educació Secundària.

Baixos de gènere més comuns en l'Educació i la Intervenció Social

L'accés de les nenes a l'educació formal, amb caràcter obligatori, no es contemplà a l'Estat espanyol fins el 1857 i l'accés de les dones als estudis universitaris es produí a finals del segle XIX. L'eliminació de les barreres formals i la presència de les dones com a estudiants i docents no ha comportat, tanmateix, l'eradicació de les desigualtats, tal com exemplifiquen les crítiques rebudes per Espanya per part del comitè encarregat de supervisar la implementació de la Convenció sobre l'eliminació de

totes les formes de discriminació contra les dones (CEDAW, apartats 26 i 27 de l'informe corresponent a la 61ena sessió, 2015). Entre aquestes crítiques destaquen: el major abandonament escolar de les nenes provinents de col·lectius amb risc d'exclusió social; la segregació per gènere en la tria dels estudis, amb àmbits d'educació molt feminitzats (especialment, els relacionats amb el món educatiu, la intervenció social i la cura de les persones) i d'altres de molt masculinitzats (com les enginyeries i l'arquitectura, així com la formació professional); i l'existència d'estereotips de gènere en els llibres de text i la deficitària inclusió de la promoció de la igualtat de gènere en el currículum.

De fet, nombrosos estudis demostren que segueix prevalent en els diferents nivells educatius un “**currículum ocult**” que reproduïx les desigualtats de gènere (Margolis, 2001; Subirats, 2013). Tal com indica la Xarxa Telemàtica Educativa de Catalunya (XTEC), el conjunt d'idees, creences i dicotomies que permeten que sigui “normal” el manteniment dels estereotips sexistes a les aules, l'ús d'un llenguatge no inclusiu dels dos sexes, les actituds diferenciades cap a les noies i els nois que suposen discriminació i les diferències d'interacció del professorat amb l'alumnat en funció del sexe formen part del currículum ocult que contribueix a mantenir els comportaments estereotipats tant en les nenes com en els nens.⁹

L'eliminació dels biaixos de gènere passa pel desplegament efectiu de la **coeducació**, entesa com “l'acció educadora que potencia la igualtat real d'oportunitats i valora indistintament l'experiència, les aptituds i l'aportació social i cultural de dones i homes, en igualtat de drets, sense estereotips sexistes, homofòbics, bifòbics, transfòbics o androcèntrics ni actituds discriminatòries per raó de sexe, orientació sexual, identitat de gènere o expressió de gènere” (Llei 17/2015, article 2.d).

La coeducació també és un element fonamental en la **prevenció de les violències de gènere**, sent necessària una formació específica del professorat en les eines metodològiques d'actuació davant situacions concretes de violència masclista i en el desenvolupament d'activitats de sensibilització. També té un paper destacat a l'hora de desmuntar mites que poden conduir a relacions abusives, com és el cas del mite de l'amor romàntic.

Cal recordar que la coeducació és present en cinc lleis catalanes: Llei 5/2008, del dret de les dones a eradicar la violència masclista; Llei 12/2009, d'educació; Llei 14/2010, dels drets i les oportunitats de la infància i l'adolescència; Llei 11/2014, per a garantir els drets de lesbianes, gais, bisexuals, transgènere, intersexuals i per a eradicar l'homofòbia, la bifòbia i la transfòbia; i Llei 17/2015, d'igualtat efectiva de dones i homes. Els principals components de la coeducació es presenten el Quadre 1.

Quadre 2. Components de la coeducació (Llei 17/2015, article 21)

- Donar visibilitat a les aportacions històriques de les dones en tots els àmbits del coneixement i llur contribució social i històrica al desenvolupament de la humanitat.
- Formar els joves sobre el trajecte històric per a la consecució dels drets de les dones.
- Promoure i difondre els criteris d'igualtat entre homes i dones, tant en els ensenyaments impartits com en l'establiment del treball col·laboratiu i participatiu.
- Formar i capacitar perquè noies i nois comparteixin les responsabilitats del treball domèstic, de cura, de persones dependents i de llurs famílies, sense la càrrega impositiva dels rols tradicionals de gènere.

⁹ Vegeu la secció dedicada a “Coeducació i Igualtat de gènere”, en especial l'apartat de formació: <http://xtec.gencat.cat/ca/curriculum/coeducacio/formacio/>

- Capacitar els alumnes i donar suport a les expectatives individuals perquè facin llurs eleccions acadèmiques i professionals lliures dels condicionants de gènere.
- Formar els alumnes en l'ús no sexista ni androcèntric del llenguatge.
- Promoure els treballs de recerca relacionats amb la coeducació i la perspectiva de gènere.
- Implantar una educació afectiva i sexual que afavoreixi la construcció d'una sexualitat positiva, saludable, que respecti la diversitat i eviti tot tipus de prejudicis per raó d'orientació sexual i afectiva.
- Promoure els continguts relacionats amb la sexualitat orientats a la prevenció d'embarassos no desitjats i de malalties de transmissió sexual.
- Prevenir la violència masclista, d'acord amb els paràmetres que estableix la Llei 5/2008.
- Incorporar la prevenció, la gestió positiva i l'abordatge de situacions de conflicte vinculades a comportaments i actituds de caràcter sexista.

Els resultats d'aprenentatge de la competència de dimensió de gènere

La competència de la dimensió de gènere és **transversal** i ha d'estar orientada a desenvolupar un raonament crític i un compromís social amb la pluralitat i diversitat de realitats de la societat actual, des del respecte als drets fonamentals, a la igualtat de dones i homes i a la no-discriminació. De manera il·lustrativa, s'enumeren aquí alguns resultats d'aprenentatge comuns a totes les àrees de coneixement així com alguns específics per a les diferents subàrees. De manera general, es proporcionen resultats d'aprenentatge per a tots aquells estudis que impliquen **formació de formadors i formadores**:

Resultats d'aprenentatge comuns

- Sap desenvolupar una investigació amb perspectiva de gènere:
 - Sap distingir tant en les anàlisis teòriques com en les anàlisis empíriques els efectes de les variables sexe i gènere.
 - Identifica les contribucions dels estudis de gènere en la temàtica investigada.
 - Produeix, recull i interpreta les dades empíriques de manera sensible al gènere.
 - Sap utilitzar i crear indicadors qualitatius i quantitatius, incloent els estadístics, per conèixer millor les desigualtats de gènere i les diferències en les necessitats, condicions, valors i aspiracions de dones i homes.
- Sap identificar la intersecció de la desigualtat de gènere amb altres eixos de desigualtat (edat, classe, raça, sexualitat i identitat/expressió de gènere, diversitat funcional, etc.).
- Identifica i és capaç d'analitzar les causes estructurals i els efectes de la violència contra les dones i altres violències de gènere.
- Coneix i utilitza les aportacions de les dones i dels estudis de gènere a la seva disciplina.
- Identifica i problematitza els biaixos, estereotips i rols de gènere en la seva disciplina i en l'exercici de la seva professió.
- Sap fer un ús inclusiu i no sexista del llenguatge.

Desenvolupament de la coeducació (aplicable a totes les subàrees)

- Sap identificar i descriure els biaixos de gènere en les assignatures i l'androcentrisme i el sexisme en el material docent utilitzat en els diferents nivells educatius.
- Coneix els orígens de l'educació diferenciada de dones i homes i les seves conseqüències.
- Identifica, comprèn i sap abordar les dinàmiques escolars (actitud cap a l'estudi, resistència a la cultura escolar, resultats escolars, preferències escolars, tria d'estudis, trajectòries, participació en jocs i esports) i les dinàmiques socials en el context escolar (relacions entre professorat i alumnat, entre alumnat, entre escola i família, relacions familiars) des de la perspectiva de gènere [entén per tant la relació dels fenòmens emergits en el context d'un sistema desigual i jeràrquic de gènere, i tenint en compte la intersecció amb altres desigualtats].
- És capaç d'analitzar una institució escolar, incloent els seus símbols, les pràctiques, normes explícites i les ocultes així com els usos del temps i espais escolars (patis, aules, laboratoris, etc.) des de la

perspectiva de gènere, fent emergir les desigualtats de gènere i l'accés diferenciat als recursos educatius per part de l'alumnat i del professorat masculí i femení.

- És capaç de realitzar propostes de superació de les desigualtats de gènere en l'entorn escolar, tant en el disseny dels patis escolars, els temps reglats i no reglats, i el disseny d'activitats escolars i extraescolars.
- Promou en diferents espais laborals (centres educatius, de persones grans, de drogodependències, d'atenció a la dona, de conciliació familiar, de menors, de serveis socials, d'atenció a persones amb característiques especials, lleure i temps lliure, presons, hospitals, empreses, ONGs, etc.) activitats orientades a la sensibilització i la formació sobre la igualtat de gènere i la prevenció de la violència masclista.
- Recorre a diversitat de recursos (cinema, documentals, publicitat, textos escrits des de diferents àrees de coneixement: literatura, història, ciències naturals, filosofia, matemàtiques, medicina, etc.), per analitzar les desigualtats de gènere i la discriminació per raó de sexe, de gènere, orientació sexual i identitat de gènere i les seves conseqüències en el desenvolupament de les potencialitats de les dones i nenes.
- És capaç d'identificar situacions d'assetjament i de violència de gènere i LGBTIfòbia en la comunitat educativa, la família, grups d'amistats o contextos laborals, i aportar propostes d'actuació davant de les mateixes.
- Dissenya programacions curriculars i materials didàctics que promouen la reflexió de l'alumnat i una actitud crítica sobre les desigualtats de gènere i les discriminacions envers les nenes i les dones, així com d'aquells factors que sustenten les diferents formes de violència masclista.
- Identifica les incoherències presents, en la pràctica educativa, social professional, entre els discursos teòrics sobre igualtat de gènere i els fets quotidians.
- Utilitza dinàmiques innovadores i de grup per treballar les diferents formes de sexisme, així com la presa de decisions raonada i crítica, de l'alumnat, davant de les mateixes.

204 – Educació

(Educació infantil; Educació primària; Pedagogia; Psicopedagogia)

- Identifica els estereotips de gènere en les expressions culturals i educatives així com els factors que els perpetuen.
- Identifica objectius, continguts, activitats, materials i avaluació sexistes, proposant nous enfocaments que promouen la coeducació i la igualtat de drets i oportunitats de dones i homes.
- Enumera i detecta les discriminacions directes i indirectes presents en el currículum ocult (informal) i en l'explícit (formal).
- Elabora unitats didàctiques tenint en compte la superació de les desigualtats de gènere, a partir de les característiques socials i culturals de les persones i dels contextos.
- Proposa activitats que contribueixen a prendre consciència de les conseqüències d'una socialització diferenciada a partir del sexe de les persones.
- Revisa la seva pròpia pràctica docent i les pràctiques habituals de la institució escolar des de la perspectiva de gènere i les desigualtats de gènere.
- Utilitza recursos i alternatives no sexistes per a dinamitzar el pensament així com per a organitzar les aules i altres espais de treball i convivència.
- Sap acompanyar els i les estudiants intersexuals i transsexuals o que inicien un procés de canvi en la seva identitat de gènere.

205 – Intervenció social

(Treball Social; Educació Social; Psicologia social i organitzacional)

- Elabora propostes d'activitats perquè les persones prenguin consciència dels factors que sustenten i perpetuen les desigualtats i els estereotips de gènere en totes les societats, pobles i contextos culturals.
- Sap definir activitats que contribueixen a prendre consciència de les conseqüències, per a la societat i per a les persones, d'una socialització diferenciada segons el sexe.
- Proposa actuacions encaminades a la sensibilització, visibilitat i prevenció de la violència masclista i la LGBTIfòbia.

- Desenvolupa propostes en diferents contextos (escolar, familiar, laboral, comunitari) i col·lectius, que promouen la igualtat de gènere i la prevenció de la violència masclista i la LGBTIfòbia.
- Realitza propostes per a promoure la igualtat de gènere i la no-discriminació en les estructures organitzatives de diferents administracions, empreses i ONGs.
- Diferencia les polítiques socials amb perspectiva de gènere d'aquelles que no la contemplen, i avalua les seves conseqüències.

Màster de Formació de Professorat d'Educació Secundària Obligatòria i Batxillerat, Formació Professional i Ensenyament d'Idiomes

- Distingeix els objectius, continguts, activitats, materials i avaluació sexista d'aquells altres que promouen la igualtat de drets i oportunitats per a dones i homes.
- Identifica les discriminacions directes i indirectes presents en el currículum ocult i en l'explícit.
- Elabora unitats didàctiques de la matèria partint de la coeducació, tenint en compte les característiques de les persones i dels contextos.
- Registra bones pràctiques educatives basades en la coeducació i les difon.
- Utilitza dinàmiques de grup per a treballar les diferents formes de sexisme, així com la presa de decisions raonada i crítica, de l'alumnat, davant de les mateixes.
- Utilitza recursos i alternatives no sexistes per a dinamitzar el pensament així com per a organitzar les aules i altres espais de treball i convivència.
- Desenvolupa propostes en diferents contextos (escolar, familiar, laboral, comunitari) que promouen la igualtat de gènere i la prevenció de la violència masclista i la LGBTIfòbia.
- Realitza propostes per a promoure la igualtat de gènere i la no-discriminació en les estructures organitzatives de diferents institucions educatives, administracions, empreses i ONGs.
- Planteja l'acció tutorial tenint en compte les necessitats tant de les noies com dels nois.
- Sap acompanyar els i les estudiants intersexuals i transsexuals o que inicien un procés de canvi en la seva identitat de gènere.
- Dissenya plans d'orientació educativa i laboral de manera que es combaten els estereotips de gènere.

Ciències

Introducció

En l'àrea de coneixement de Ciències la perspectiva de gènere s'ha d'incloure en la mesura que la temàtica d'estudi afecti productes, polítiques o accions amb diferent repercussió en dones i homes. Aquesta afectació diferenciada ha de ser contemplada tant des de dimensions purament biològiques com des de dimensions socials o culturals. Des d'aquest enfocament, la integració de la perspectiva de gènere pot tenir major o menor profunditat en funció de la finalitat i temàtica de cadascuna de les assignatures associades a les diverses disciplines i de com aquestes impliquen éssers humans i les seves relacions. Existeix, tanmateix, una consideració general que afecta la majoria de titulacions que té a veure, en termes generals, a l'escassa presència de les dones en els estudis científics (en especial en ciències experimentals i matemàtiques). Cal tenir en compte que l'existència d'estereotips de gènere i biaixos implícits associats a algunes professions descoratja les vocacions científiques de les dones, com s'indica en el Quadre 1.

Quadre 1. El gènere de les Ciències

“Els llibres de text de física són notoris per donar la impressió que la història de la física ha estat un desenvolupament lineal de grans descobriments realitzats per senyors científics solitaris (...). No és sorprenent que les persones es considerin menys capaces de contribuir a un projecte quan la història d'aquest projecte no inclou membres del seu grup (...). Tots aquests factors condueixen a l'expectativa que els físics exitosos deuen ser genis solitaris i masculins, que construeixen noves teories i coneixements per la pròpia força de les seves capacitats intel·lectuals personals.

De molts tipus diferents d'individus, particularment -tot i que no de manera exclusiva- les dones, no s'espera que puguin ser fonts de coneixement de la física. La internalització d'aquesta manca d'expectatives cognitives condueix a una major discriminació (implícita), una menor participació i menys possibilitats d'èxit (...). Així mateix, la internalització d'aquestes expectatives cognitives no només exclou persones del domini de la física, sinó que pot eliminar maneres diferents de conèixer i de construir el coneixement. Si s'espera que el coneixement sigui producte d'un geni solitari (...) també es desmenteix la realitat que la física moderna la practiquen i la construeixen comunitats de persones científiques que treballen en estreta col·laboració.”

Maralee Harrell (2016), “On the Possibility of Feminist Philosophy of Physics”. A: Maria Cristina Amoretti i Nicla Vassallo (eds) *Meta-Philosophical Reflection on Feminist Philosophies of Science*. *Boston Studies in the Philosophy and History of Science*, vol 317. Springer, Cham (pàgs. 24-25).

En aquesta línia, d'una banda, constitueix una bona pràctica visualitzar les contribucions realitzades per les dones a la disciplina. A més, s'ha identificat un biaix en contra del reconeixement de les dones científiques, el treball de les quals és sovint menystingut o a vegades atribuït als seus col·legues homes. Aquest biaix va ser anomenat ‘efecte Matilda’ per la historiadora de la ciència Margaret W. Rossiter el 1993. D'altra banda, cal evitar i combatre la reproducció d'estereotips o de biaixos de gènere durant la formació universitària i s'ha d'incidir en la conscienciació de l'alumnat sobre la no-discriminació en l'exercici de la seva futura carrera professional. Aquests aspectes integren l'agenda de les principals associacions professionals de les disciplines científiques. El Quadre 2 mostra l'exemple de l'American Physical Society, però cal subratllar que moltes associacions professionals científiques compten amb una agenda de treball similar.

Quadre 2. Agenda per a la igualtat de gènere en l'àmbit de les Ciències

- Increase the fraction of women in physics by increasing the number who enrol in and complete undergraduate physics degrees
- Understand and implement solutions for gender specific issues such as stereotype threat, unconscious bias, and impostor syndrome that affect careers of all physicists
- Enhance professional development opportunities for women in physics such as mentoring, mentor training, and negotiation skills workshops
- Remedy issues that impact gender inequality in physics by encouraging research into fundamental causes, assessing policies, and advocating good practices

Committee on the Status of Women in Physics (CSWP), 27 March 2015, American Physical Society (APS), Committee priorities, disponible a:
<https://www.aps.org/about/governance/committees/cswp/index.cfm>

Biaixos de gènere més comuns en les Ciències

Tradicionalment, en els camps científics més abstractes o teòrics s'ha obviat la introducció de la perspectiva de gènere, tot partint de l'assumpció que els conceptes i les tècniques emprades són neutrals al gènere. Tanmateix, el llenguatge, les metàfores, les analogies o la iconografia utilitzats com a suport poden oferir una visió parcial de la realitat i reforçar estereotips de gènere. Així mateix, cal subratllar que, en l'ús aplicat de la ciència en camps com la medicina (biologia o química), l'enginyeria (geologia, matemàtiques, física) o les ciències socials (medi ambient, estadística), on la temàtica, els resultats o les aplicacions desenvolupades afecten directament a éssers humans, són comuns els biaixos de gènere. A continuació es relacionen alguns exemples d'aquests biaixos:

- **Química:** Els treballs sobre les polítiques de seguretat dels productes químics i les seves conseqüències per a les relacions de gènere (Buchholz, 2006) han demostrat que la normativa sobre seguretat química i els nous desenvolupaments sobre la política de productes químics no han estudiat la diferència en l'exposició de dones i homes i les conseqüències del seu contacte amb materials nocius. Aquests estudis assenyalen la problemàtica d'haver tendit a realitzar suposicions bàsiques sobre una "persona mitjana", que implícitament es concep com a mascle, sa, jove, empleat i no embarassada. Això vol dir que les situacions vitals d'altres grups, (p. ex. criatures, dones o homes no sans) no es tenen en compte adequadament. També implica que les situacions d'exposició que no estan relacionades amb el context laboral només s'inclouen de forma marginal en l'avaluació dels riscos de les substàncies. Estudis recents han confirmat que les diferències de gènere en relació amb l'exposició i la sensibilitat als productes químics i amb els seus efectes sobre la salut no s'han investigat suficientment (Hemmati i Bach, 2017).
- **Matemàtiques:** Si bé diversos factors situacionals (com l'experiència prèvia i el coneixement adquirit) són molt rellevants per a explicar l'ansietat envers les matemàtiques i l'estadística que presenta part de l'alumnat, el gènere té una importància cabdal entre els factors de tipus individual. Recau sobre les dones una "amença de l'estereotip" ja que socialment s'ha tendit a associar la capacitat d'abstracció, de manera general, i una major competència matemàtica, en particular, amb la masculinitat. Aquesta amenaça es comença a desenvolupar a la primària i a la secundària (Galdi, Cadinu i Tomasetto, 2014). No obstant això, cal tenir en compte que els entorns i mètodes d'aprenentatge presenten una major capacitat explicativa de les

diferències de gènere en el rendiment de l'alumnat que els factors relacionats amb les característiques i estils cognitius de les estudiants dones (Boaler, 1998).

- **Física:** La física sovint empra narratives i imatges per a facilitar la comunicació i la conceptualització. Aquestes imatges poden contenir estereotips de gènere, com és el cas de la construcció narrativa d'electrons i positrons com una "oposició entre sexes" (Bug, 2003: 892). De manera similar, els baixos de gènere sovint es troben implícits en el llenguatge i les metàfores emprades per descriure què és la ciència. Davant de les metàfores tradicionals que la ciència ha de "dominar" la natura, Bàrbara McClinton (premi Nobel 1983) parla d'"escoltar a la matèria", d'una relació íntima amb l'objecte d'estudi que difumina les fronteres entre subjecte i objecte. L'objectiu de la ciència no és, per aquesta científica, la predicció, el control i la manipulació del món natural, sinó l'enteniment i la connexió.
- **Medi ambient:** En la investigació sobre la relació entre el gènere i l'impacte ambiental, analitzar el gènere significa comparar els comportaments i les actituds de dones i homes en relació amb el canvi climàtic. Hom s'ha de preguntar: Quines dones? Quins homes? És a dir, cal comparar grups de dones i d'homes en funció de factors socials que també incideixen en l'empremta climàtica, com el nivell d'ingressos, el nivell educatiu o la ubicació geogràfica. Considerar les dones com un grup indiferenciat, oposant-lo al dels homes com un grup indiferenciat (simplement desagregant les dades per sexe), impedeix identificar factors importants que influeixen en les actituds, els rols i els comportaments de gènere. Els estudis que analitzen el gènere i el control d'altres factors socials eviten els estereotips i les falses correlacions. Per la seva part, en els estudis sobre els contaminants químics i el seu efecte sobre la població, l'anàlisi dels efectes potencials de les substàncies químiques ambientals ha de considerar també la diversitat de la població (vegeu Gendered Innovations Stanford, apartat de recursos).
- **Biologia:** La utilització d'animals per a la investigació ha estat una pràctica molt freqüent en la ciència i la medicina occidentals des dels seus inicis. Tanmateix, fins a la dècada dels 60 no era comú informar sobre el sexe dels animals utilitzats, excepte quan els experiments es relacionaven amb la reproducció. Fins i tot en l'actualitat, el sexe dels animals en qüestió s'omet encara en el 22-42% dels articles en publicacions de neurociència, psicologia i biologia interdisciplinària (Beery et al., 2011). L'anàlisi d'estudis amb animals en els quals s'informa del sexe mostra que les femelles estan subrepresentades en la majoria dels camps, excepte en la biologia reproductiva. Aquestes investigacions mostren també com podem dissenyar millor els estudis amb animals per tenir en compte com el sexe (característiques biològiques) interactua amb el gènere (factors i processos socioculturals o ambientals) (vegeu Gendered Innovations Stanford, apartat de recursos).
- **Estadística:** L'estadística en la seva variant més aplicada contempla àrees com l'economia i les finances, el màrqueting, les ciències de la vida i de la salut, la sociologia, les administracions públiques, o els mitjans de comunicació. En els estudis orientats a les persones la rellevància de la variable sexe/gènere és inqüestionable. La no-introducció de la perspectiva de gènere, ja sigui en el disseny dels estudis o en l'anàlisi de les dades, porta a desvirtuar els resultats finals, presentant-se sovint com a generalitzacions com a universals, malgrat que no s'hagi tingut en compte la diversitat del conjunt de la població (Hesse-Biber et al, 2007).

Els resultats d'aprenentatge de la competència de dimensió de gènere

La competència de la dimensió de gènere és **transversal** i ha d'estar orientada a desenvolupar un raonament crític i un compromís social amb la pluralitat i diversitat de realitats de la societat actual, des del respecte als drets fonamentals, a la igualtat de dones i homes i a la no-discriminació. De manera il·lustrativa, s'enumeren aquí alguns resultats d'aprenentatge comuns a totes les àrees de coneixement així com alguns específics per a les diferents subàrees:

Resultats d'aprenentatge comuns

- Sap desenvolupar una investigació amb perspectiva de gènere:
 - Sap distingir tant en les anàlisis teòriques com en les anàlisis empíriques els efectes de les variables sexe i gènere.
 - Identifica les contribucions dels estudis de gènere en la temàtica investigada.
 - Produeix, recull i interpreta les dades empíriques de manera sensible al gènere.
 - Sap utilitzar i crear indicadors qualitius i quantitatius, incloent els estadístics, per conèixer millor les desigualtats de gènere i les diferències en les necessitats, condicions, valors i aspiracions de dones i homes.
- Sap identificar la intersecció de la desigualtat de gènere amb altres eixos de desigualtat (edat, classe, raça, sexualitat i identitat/expressió de gènere, diversitat funcional, etc.).
- Identifica de quina forma l'atenció a la violència contra les dones i altres violències de gènere es poden incorporar en els projectes i estudis de la seva disciplina.
- Coneix i utilitza les aportacions de les dones i dels estudis de gènere a la seva disciplina.
- Identifica i problematitza els biaixos, estereotips i rols de gènere en la seva disciplina i en l'exercici de la seva professió.
- Sap fer un ús inclusiu i no sexista del llenguatge.

301 – Ciències Biològiques i de la Terra

(Biologia; Bioquímica; Biotecnologia; Microbiologia; Ciències ambientals; Geologia)

- Reconeix la implicació del gènere en aquells aspectes de la disciplina que afecten de forma diferent homes i dones, tant en aspectes biològics, socials com culturals.
- Reconeix i avalua en la professió com els rols i els estereotips de gènere impacten en els productes, processos i polítiques científiques.
- Sap utilitzar dades empíriques i indicadors estadístics integrant les variables sexe i gènere, amb rellevància al problema analitzat.
- Sap distingir en les anàlisis dels problemes/projectes els efectes de les variables sexe i gènere.
- Sap integrar la categoria de gènere (i altres diferenciacions socials, com la classe social o l'ètnicitat) en processos d'anàlisi i avaluació ambiental, així com en conceptes, estratègies i programes de polítiques ambientals i de sostenibilitat.
- Reconeix, categoritza i reflecteix èticament la importància de la categoria de gènere per a les geociències aplicades als processos socials, polítics i econòmics.

302 – Ciències Experimentals i Matemàtiques

(Química; Enologia; Física; Matemàtiques; Estadística)

- Identifica el significat de les relacions de gènere tant en el desenvolupament de la química com en la utilització dels productes químics que fan les dones i els homes.
- Té en compte la diversitat de la població en les anàlisis sobre els efectes potencials de les substàncies químiques ambientals.
- Reconeix la implicació del gènere en aquells aspectes de la disciplina que afecten de forma diferent homes i dones, tant en aspectes biològics, socials com culturals.
- Reconeix i avalua en la professió com els rols i els estereotips de gènere impacten en els productes, processos i polítiques científiques.
- Sap utilitzar dades empíriques i indicadors estadístics integrant les variables sexe i gènere, amb rellevància al problema analitzat.

Ciències de la Salut

Introducció

En les pràctiques professionals sanitàries i en la política editorial de múltiples revistes científiques s'estan produint canvis des de la perspectiva de gènere que han de ser incorporats en els currículum dels estudis de ciències de la salut. Una qüestió clau que un important nombre d'universitats internacionals s'han plantejat en la revisió dels seus programes docents és la següent: Què és un/a professional competent en gènere? Sintèticament, implica que llegeix literatura de la seva titulació amb ulleres de gènere; que tracta homes i dones de manera competent basant-se en l'evidència científica apropiada; i que exerceix la seva funció de defensa per a l'eliminació de situacions de vulnerabilitat.

A continuació s'exposen algunes idees claus que cal considerar per incorporar la perspectiva de gènere en els graus i postgraus de Ciències de la Salut:

- En el *Sex and Gender Medical Education Summit* de l'any 2015, amb participació de 111 universitats d'arreu del món, es va crear un full de ruta per a incorporar coneixements sobre les diferències per sexe en el procés de salut-malaltia, partint de descriure les malalties per sexe, explicar el diagnòstic diferencial i les interaccions sexe/gènere, així com el seu impacte en les desigualtats de gènere en salut.
- La revista *Biology of Sex Differences* va destacar que, malgrat que el sexe és una variable fonamental de la fisiologia humana, poques vegades es té en compte en el disseny d'estudis fisiològics bàsics. Es critica així la contradicció científica que suposa que el sexe del material experimental sigui freqüentment ignorat en una era de genòmica i atenció a la salut personalitzada.
- Els comportaments de dones i homes, determinats per estereotips assumits durant la socialització, tenen impacte en el cos (cèl·lules, hormones i òrgans) i, al seu torn, el cos condiciona els esmentats comportaments. Aquesta interacció sexe-gènere produeix diferències en l'expressió dels estats de salut/malaltia.
- Els estudis epidemiològics han identificat diferències en la freqüència de les malalties entre sexes. Les diferències fisiopatològiques són bàsiques per classificar les malalties en tres categories: (i) més prevalença en un sexe; (ii) diferències en l'edat d'inici, la simptomatologia (com l'infart), o la resposta al tractament i pronòstic en un sexe respecte a l'altre; i (iii) úniques d'un sexe (associades amb la reproducció). La rellevància de la incorporació de la interacció sexe-gènere rau en el fet que les diferències per sexe poden estar produint desigualtats de gènere en salut, concretament, diversos biaixos de gènere en l'atenció sanitària.
- Les persones que pateixen, especialment les malalties cròniques, se submergeixen en una complexitat vital més gran que les persones sanes. La fragilitat física i/o psicològica en combinació amb el marc de la feminitat i la masculinitat força de manera diferent segons el sexe la remodelació de les condicions apropiades de treball i cura familiar. Quan es presta atenció sanitària i per a la salut enfocada al benestar, a més de la teràpia mèdica, cal considerar que pacients (homes i dones) es veuen obligats a reconstruir les seves vides, canviant la forma en què compleixen els seus rols productius i reproductius, mitjançant la identificació de les seves limitacions i la renegociació de nous rols dins de la família i en el treball.
- La falta de perspectiva de gènere del currículum influeix en els diagnòstics, els tractaments i els sistemes de cures de salut, creant professionals amb experiència, coneixements i formes d'actuació profundament tamisats per l'estructura de gènere. Incorporar la perspectiva de

gènere a les titulacions requereix revisar els continguts, els resultats d'aprenentatge i les estratègies educatives i d'avaluació en totes les matèries (bàsiques, metodològiques, clíniques i medicoquirúrgiques, d'atenció psicosocial i salut pública o comunitària). Això requereix el que en innovació docent es denomina transversalització de la perspectiva de gènere.

Biaixos de gènere més comuns en les Ciències de la Salut

A través de la formació rebuda per identificar i solucionar problemes de salut i cuidar pacients, el cos de professionals de la salut pot perpetuar les desigualtats de gènere en l'atenció sanitària en no considerar l'evidència de diferències en l'expressió de la malaltia d'homes i dones o en interpretar els mateixos signes/síntomes de forma diferent segons el sexe de qui els pateix.

El biaix de gènere és definit en aquest cas com la diferència en el tractament mèdic de dones i homes, l'impacte dels quals pot ser positiu, negatiu o neutre per a la seva salut. Els biaixos o ceguesa al gènere en la investigació i l'atenció sanitària en ciències de la salut sorgeixen d'un model biomèdic que assumeix erròniament els següents aspectes. D'una banda, la igualtat entre ambdós sexes en la història “natural” de la malaltia en les seves diferents fases (inici, transcurs i pronòstic) i en la resposta a les teràpies. D'altra banda, s'han assumit diferències entre homes i dones on no n'hi ha, com el fet d'etiquetar les dones amb major freqüència de problemes psicosomàtics. Es detallen a continuació alguns biaixos de gènere en les diferents subàrees de Ciències de la Salut:

Medicina i Ciències biomèdiques

- Hi ha molts casos de biaixos de gènere en diferents especialitats clíniques relacionats amb la falta de sensibilitat de les **proves diagnòstiques** per a les dones malaltes, l'esforç diagnòstic i terapèutic més gran en els homes que en les dones. El recurs Gendered Innovations Stanford (vegeu apartat de recursos) presenta un estudi de cas de biaixos i innovacions de gènere relacionat amb les malalties cardíques. La diferent expressió de l'infart en les dones dificulta el seu diagnòstic perquè s'ha tendit a utilitzar l'expressió de l'infart dels homes com a patró estàndard o s'han emprat mostres d'homes en els assajos clínics però s'han inferit els resultats a les dones. La ceguesa al gènere també provoca sovint una confusió diagnòstica en malalties com les respiratòries, les reumàtiques (com el retard diagnòstic en les Espondiloartritis i la confusió diagnòstica amb altres malalties com la fibromiàlgia en dones, o les hèrnies discals en homes) o les neurològiques (com s'ha mostrat en l'esclerosi múltiple, entre d'altres).
- La baixa representació de les dones en els **assajos clínics** és un cas reconegut de biaix de selecció en el context de la recerca clínica derivat de la no-aplicació de la perspectiva de gènere. Les dones estan infrarepresentades en els assajos clínics. El raonament utilitzat per les empreses farmacèutiques per ignorar la perspectiva de gènere és que és biològicament plausible inferir que els resultats obtinguts en els homes poden ser aplicables a les dones. La perspectiva de gènere no qüestiona tant l'eficàcia del medicament com l'efectivitat dels medicaments per a les dones, ja que la relació benefici-risc de certs medicaments pot variar segons el sexe, considerant la variabilitat hormonal de les dones durant el cicle menstrual i la interacció del medicament amb certs nivells d'hormones. En els últims anys, a causa de la pressió de la FDA, NIH i altres grups de pressió, ha millorat la representació de les dones en els assajos clínics. No obstant això, encara es poc freqüent l'estratificació de les mostres per sexe, constituint un exemple de biaix de mesura que posa en qüestió la validesa dels resultats.

- Els estudis de gènere en la **zoonosis** observen que la divisió sexual del treball a les zones rurals i de les tasques de neteja derivades s'associa a la transmissió de les mateixes. També hi ha evidències del diferent patró d'ús d'animals de càrrega per homes i dones en el treball productiu amb la consegüent desigualtat de gènere en el risc associat. Respecte a les actituds de propietaris/as d'animals, s'han identificat biaixos de gènere a considerar a la pràctica professional, l'ésser més probable, que els homes es preocupin per l'efecte de la castració o l'esterilització en la sexualitat o masculinitat de l'animal. La utilitat de la incorporació de la perspectiva de gènere en l'àmbit de la investigació amb animals es pot consultar a Gendered Innovations Stanford.

Psicologia i teràpia

- Des de la perspectiva de gènere, el cas de les **síndromes** és un desafiament de la taxonomia mèdica, ja que s'atribueix més fàcilment en dones que en homes a problemes psicològics el que són símptomes físics (o de presentació atípica). Per exemple, la síndrome de la fibromiàlgia (dolor de les fibres musculars) i les conseqüències d'aquesta etiqueta diagnòstica han estat ben analitzades. També s'han observat diferents implicacions clíniques derivades de la major prescripció (i consum) de fàrmacs psicòtrops en dones que en homes.
- Els biaixos de gènere en investigació indueixen la desigualtat de gènere en la **prescripció de fàrmacs psicòtrops**. Per exemple, un assaig clínic realitzat per les Universitats d'Ottawa, Carleton i Colúmbia i per Institut de Psiquiatria d'Estat de Nova York va detectar que la depressió materna en comparació amb la paterna té més impacte en els fills i filles. Arribaren a aquesta conclusió tot i la important limitació reconeguda en la publicació, com és la inclusió d'un nombre reduït de parels (només 11 davant 82 mares) i dels seus descendents.
- D'altra banda, encara que manca informació sobre les diferències entre homes i dones en els pronòstics, es reconeixen les diferències anatòmiques i fisiològiques. No considerar aquestes diferències en l'àmbit de la **rehabilitació i fisioteràpia** pot derivar en biaixos de gènere.

Infermeria i Salut

- Existeix un debat sobre el biaix de gènere en el **diagnòstic infermer** a causa de la utilització de les etiquetes de la "North American Nursing Diagnosis Association", que estandarditza els esmentats diagnòstics, i per una visió que subordina i estereotipa les situacions de salut de les dones, repercutint en els plans de cures. En l'atenció domiciliària, per exemple, es tendeix a esperar que siguin les dones les que adoptin el rol de cuidadores.

Violència de gènere

- Aquesta xacra social és rellevant per a totes les subàrees de la salut perquè, atesa l'envergadura del problema, les intervencions preventives, d'atenció sanitària i social són fonamentals. Cal tenir en compte en les pràctiques professionals sanitàries les causes de la violència de gènere. Tanmateix, cal problematitzar algunes de les relacions causals establertes. Per exemple, en els propis estudis sobre experiències infantils de violència dels maltractadors homes com a factor de risc de base individual es reconeixen limitacions importants fruit de la debilitat inherents als dissenys transversals amb adults que aporten informació retrospectiva sobre la seva infantesa. A més de no poder realitzar inferències causals, poden comportar biaixos de record i de desitjabilitat social. Les tipologies dels presumptes agressors adults inclouen a qui en la seva infantesa: (1) va experimentar violència de pares dominants (patriarcat), (2) comportament violent presenciat i après de pare contra mare (o viceversa) i/o contra germana (sexisme), i (3) ni violència com a testimoni, ni experimentada. En base a aquestes tipologies, es troben diferències substancials en el model explicatiu que relaciona el testimoni i l'experiència de la violència en la infantesa (factor de risc) amb la violència com

a adult (resultat). L'escala de tàctiques de conflictes avalua la violència experimentada a la infantesa i la que s'ha observat entre pare i mare (interparental) durant el mateix període de vida. És l'eina metodològica més utilitzada per mesurar les experiències violentes de la infantesa dels homes com a factor de risc per a esdevenir maltractador a l'edat adulta. L'ús d'aquesta escala presenta un problema metodològic, atès que la mesura d'ambdós tipus de violència de manera conjunta no permet identificar si es deu a la violència patida en la infantesa (violència patriarcal) o a l'observada entre pare i mare (violència sexista). Aquest biaix d'informació pot influir en les estratègies preventives.

- Altres biaixos detectats es relacionen amb el fet de preguntar els homes sobre el seu comportament violent, la qual cosa pot resultar en un subregistre de freqüència i gravetat de la violència, si es compara amb els informes de les parelles d'aquests homes. També cal tenir en compte que la pròpia naturalesa conflictiva de la relació actual pot influir en la percepció de factors antecedents. Així mateix, la utilització de conclusions derivades d'estudis amb mostres petites i un rang restringit de comportaments violents limiten les extrapolacions a poblacions més àmplies. En d'altres estudis, trobem biaixos de selecció. En concret, les famílies més violentes amb un matrimoni trencat solen ser eliminades a causa del comportament abusiu d'un dels cònjuges. Finalment, en les enquestes poblacionals sobre la prevalença de la violència de gènere, la forma en què s'obté la informació és crítica. La baixa taxa de participació de dones maltractades en les enquestes de llars pot produir un biaix d'informació, ja que aquestes dones tendeixen a negar-se a participar quan la seva parella es troba a casa seva en una altra habitació o quan la seva parella també és entrevistada. La por a les conseqüències de revelar la seva situació o la possibilitat de ser acompanyades per la seva parella influeix en la decisió de no participar en l'enquesta (Ellsberg i Heise, 2005).

Els resultats d'aprenentatge de la competència de dimensió de gènere

La competència de la dimensió de gènere és **transversal** i ha d'estar orientada a desenvolupar un raonament crític i un compromís social amb la pluralitat i diversitat de realitats de la societat actual, des del respecte als drets fonamentals, a la igualtat de dones i homes i a la no-discriminació. De manera il·lustrativa, s'enumeren aquí alguns resultats d'aprenentatge comuns a totes les àrees de coneixement així com alguns específics per a les diferents subàrees:

Resultats d'aprenentatge comuns

- Sap desenvolupar una investigació amb perspectiva de gènere:
 - Sap distingir tant en les anàlisis teòriques com en les anàlisis empíriques els efectes de les variables sexe i gènere.
 - Identifica les contribucions dels estudis de gènere en la temàtica investigada.
 - Produeix, recull i interpreta les dades empíriques de manera sensible al gènere.
 - Sap utilitzar i crear indicadors qualitatius i quantitatius, incloent els estadístics, per conèixer millor les desigualtats de gènere i les diferències en les necessitats, condicions, valors i aspiracions de dones i homes.
- Sap identificar la intersecció de la desigualtat de gènere amb altres eixos de desigualtat (edat, classe, raça, sexualitat i identitat/expressió de gènere, diversitat funcional, etc.).
- Identifica i és capaç d'analitzar les causes estructurals i els efectes de la violència contra les dones i altres violències de gènere.
- Coneix i utilitza les aportacions de les dones i dels estudis de gènere a la seva disciplina.
- Identifica i problematitza els biaixos, estereotips i rols de gènere en la seva disciplina i en l'exercici de la seva professió.
- Sap fer un ús inclusiu i no sexista del llenguatge.

Resultats específics

- Identifica els biaixos de gènere en el coneixement existent sobre els processos salut-malaltia-mortalitat.
- Coneix els conceptes de gènere relacionats amb les ciències de la salut, identificant la importància per a la salut de la identitat, els rols i les creences socioculturals de gènere en dones i homes.
- Coneix les dades i els mecanismes de les desigualtats de gènere en l'accés als recursos econòmics i socials que incideixen en la salut de dones i homes (pitjor o millor alimentació; accés al treball i tipus de treballs; accés a l'educació i, per tant, a la prevenció; accés a les TIC i, per tant, a la informació sobre la salut; accés a l'esport, etc.).
- Identifica l'articulació de les desigualtats de gènere amb altres desigualtats, d'edat, de classe social, d'origen, ètnico-culturals, d'orientació sexual, de diferents capacitats, i la seva plasmació en la salut de les persones.
- Reconeix en les activitats professionals i no professionals l'impacte dels rols de cura en la salut de les cuidadores informals.
- Analitza les diferències per sexe i les desigualtats de gènere en l'etiologia, l'anatomia, la fisiologia i les patologies, en el diagnòstic diferencial, les opcions terapèutiques i la resposta farmacològica, i en el pronòstic; en les cures a pacients, així com en altres tipus de diagnòstics i intervencions en salut.
- És capaç de realitzar una història clínica, examen físic, psicològic, o diagnòstic d'infermeria, o activitat diagnòstica pròpia d'altres professions de la salut de forma específica per a homes i dones..
- Aplica el coneixement del sistema sexe/gènere a l'anàlisi dels comportaments d'homes i dones i a l'avaluació o assessorament als pacients dones i homes, a grups i a poblacions sanes.
- Es comunica de manera eficaç amb els/les pacients, demostrant consciència de la diferència de poder professional-pacient, incloent l'ús d'un llenguatge que minimitzi els desequilibris de poder, validi les experiències de les persones que pateixen i elimini els estereotips de gènere.
- Sap realitzar una valoració crítica de la informació (diferències per sexe en morbimortalitat i biaixos i bretxes de gènere) i adoptar pràctiques que incorporin el coneixement de les diferències segons sexe i les desigualtats de gènere.
- Sap analitzar l'impacte de gènere individual i poblacional del tipus de sistema d'atenció a la salut.
- Coneix les polítiques públiques que afecten la igualtat en la salut i els instruments del *gender mainstreaming* per a la seva aplicació als plans i informes relacionats amb la salut.
- Incorpora eines per avaluar i monitoritzar l'equitat de gènere en les intervencions relacionades amb la salut.
- Sap identificar casos de violència de gènere i coneix els protocols d'actuació davant de les situacions de sospita i/o maltractament (físic, psicològic o sexual).

Enginyeria i Arquitectura

Introducció

La integració de la perspectiva gènere en la docència de l'arquitectura i de l'enginyeria és rellevant sempre que la temàtica o els resultats i aplicacions dels continguts d'una assignatura determinada puguin afectar (in)directament a éssers humans. En els camps tecnològics, és molt freqüent que homes i dones puguin veure's afectats de manera diferent, per exemple, per la seva major o menor facilitat d'accés al producte o servei desenvolupat, pel tipus d'aplicacions que més necessiten, etc.

És necessari evitar biaixos de gènere en els continguts de la docència universitària en els camps tecnològics perquè una enginyeria i una arquitectura que no identifiquen conscientment les diferències o possibles omissions de gènere, en aspectes tant biològics (anàlisi de sexe) com socials i culturals (anàlisi de gènere), podrien estar fonamentant-se en estereotips de gènere o en patrons i interessos masculins que tendeixen a generalitzar-se com si fossin universals per al conjunt de la població.

La integració del gènere en la docència en aquests camps aspira a garantir que els serveis i productes resultants de l'enginyeria, així com els edificis i ciutats construïts i planificats des de l'arquitectura i l'urbanisme, estiguin més basats en l'evidència científica de les realitats de tota la població. És, per tant, un factor de validesa, rellevància i qualitat.

Biaixos de gènere més comuns en Enginyeria i Arquitectura

- Es presenten a continuació alguns dels biaixos més comuns en aquesta àrea de coneixement, recollits a Gendered Innovations Stanford (vegeu apartat de recursos):
-
- **Transport públic:** Les categories que s'utilitzen en les enquestes de transport i, per tant, la forma en què les estadístiques es recullen i s'analitzen, sovint no tenen en compte adequadament el treball de cures (el treball no remunerat realitzat per persones adultes, majoritàriament dones, en l'atenció de nens i nenes o d'altres persones dependents o en el manteniment de la llar). La mobilitat associada amb el treball de cures, incloent la cura de nens/as i persones grans, en general no s'ha tingut en compte en el disseny del transport. L'innovador concepte de “mobilitat de la cura” ofereix un nou punt de vista des del qual “reconèixer i revaloritzar el treball de cures” (Sánchez de Madariaga, 2009). La incorporació d'aquest treball a les enquestes ajuda a identificar el nombre de viatges que les dones i els homes fan amb aquesta finalitat.
- **Disseny d'habitatges, barris i ciutats:** Integrar l'anàlisi de gènere en els processos de disseny arquitectònic i planificació urbana és fonamental per garantir que els edificis i les ciutats serveixin millor a les necessitats de tots els habitants: dones i homes de diferents edats, amb diferents tipus de família, patrons d'ocupació, nivell socioeconòmic i càrregues de treball de cura (Sánchez de Madariaga, 2013). Analitzar el gènere en el disseny arquitectònic i urbà contribueix a la construcció d'habitatges i barris que cobreixin les necessitats diàries de la gent, en integrar totes les activitats que les persones realitzen en la seva vida quotidiana per a la cura de d'altres i el manteniment de la llar. Integrar les experiències de gènere en el disseny i avaluació d'habitatges millora les condicions de vida dels seus habitants. Els

habitatges i barris sensibles al gènere milloraren la mobilitat dels vianants i l'ús de l'espai per part de dones i homes de diferents edats, amb diferents càrregues de cura i habilitats físiques.

- **Tecnologies de suport a persones grans:** A mitjans del segle XXI la població mundial haurà envellit dràsticament. La creixent necessitat de serveis d'assistència i d'atenció mèdica a la llar exerceix una pressió creixent sobre les persones cuidadores, les companyies d'assegurances i els sistemes de seguretat social. Es necessiten noves tecnologies per donar suport a la vida autònoma de les persones grans. Analitzant les dades relacionades amb la cura de les persones grans, utilitzant l'anàlisi de sexe i gènere, es revelen noves oportunitats per a les tecnologies i la robòtica assistencial. Els equips d'investigació han estudiat les diferents necessitats de dones i homes a mesura que envelleixen. Aquesta investigació, juntament amb la col·laboració de les persones grans, els seus cuidadors/as, i altres grups d'interès, proporciona informació clau a les i els enginyers en el disseny i desenvolupament de productes de suport, útils per a una àmplia base d'usuaris. L'anàlisi de gènere aporta les següents innovacions: (i) avaluació de les necessitats de tecnologies de suport de dones i homes; (ii) desenvolupament de tecnologies d'assistència que tenen en compte les necessitats de dones i homes; i (iii) la utilització d'un disseny participatiu per crear una nova generació de tecnologies d'assistència/soport.
- **Accidents de cotxe en dones embarassades:** Els cinturons de seguretat convencionals no s'ajusten a les dones embarassades adequadament, i els accidents d'automòbil són la causa principal de mort fetal relacionat amb el trauma matern (Weiss et al., 2001). Fins i tot una col·lisió relativament menor a 56km/h pot causar danys. Amb més de 13 milions de dones embarassades a tota la Unió Europea cada any, l'ús del cinturó de seguretat durant l'embaràs és un important problema de seguretat (Eurostat, 2011). El cos masculí és sovint definit com la norma i serveix com a principal objecte d'estudi. En aquest cas, els maniquins de proves de xoc es van desenvolupar inicialment imitant l'home nord-americà de percentil 50. No es van tenir en compte, doncs, altres segments de la població amb diferent alçada i pes en la fase de disseny. Prendre tant dones com homes com a model de referència pot ampliar la creativitat en la ciència i la tecnologia. Els dispositius han de ser dissenyats des d'un inici per a la seguretat de poblacions àmplies. Analitzar el sexe ha tingut com a conseqüència el desenvolupament de maniquins de dones embarassades i de simulacions per ordinador.
- **Infraestructures de sanejament:** Gairebé mil milions de persones al món no tenen accés segur a aigua de qualitat (Hunter et al., 2010). A l'Àfrica subsahariana, el proveïment d'aigua és responsabilitat principal de les dones, i quan als pobles manca una infraestructura d'aigua adequada, les dones i les nenes inverteixen unes 40 mil milions d'hores anuals per proveir-se'n (Hutton et al., 2007). Atès que el proveïment d'aigua és una tasca feta per les dones, moltes dones tenen un coneixement detallat dels sòls i el rendiment de les seves aigües. Aquest coneixement és vital per a l'enginyeria civil i els projectes de desenvolupament, per exemple, per determinar on col·locar els pous i les preses d'aigua. L'aprofitament dels coneixements de les dones locals ha millorat l'eficiència dels projectes i dels serveis d'aigua administrats per la comunitat (Postma et al., 2003). La participació de les dones també està estretament relacionada amb la sostenibilitat dels projectes (Gross et al., 2001). Un accés fàcil als subministraments d'aigua de qualitat millora l'assistència escolar de nenes i nens, contribuint, per tant a trencar el cicle de la pobresa.
- **Informació per a passatgers d'avió:** Els passatgers aeris poden no veure cobertes les seves necessitats d'informació en viatjar a aeroports desconeguts. Aquestes necessitats sorgeixen de la falta d'horaris estandarditzats i de discrepàncies a l'hora d'informar sobre destinacions,

pictogrames, tipus de bitllets, etc. (Bonsall et al., 2011). El projecte europeu Enhancing interconnectivity through infoconnectivity (IC-IC) té per objectiu produir un ICS (Info Connectivity System) per optimitzar l'accés dels passatgers aeris a la informació. L'ICS funcionarà com a sistema pilot a quatre aeroports internacionals: Amsterdam (Schiphol), Frankfurt, París (Charles de Gaulle), i Viena. El projecte IC-IC pretén fer que els viatges resultin més ràpids i eficients, sobretot facilitant les transferències entre el transport públic (carreteres, ferrocarrils, etc.) i el transport aeri. IC-IC també busca millorar l'accessibilitat per a les persones grans i per als viatgers que parlen diferents idiomes. L'anàlisi de gènere realitzat en aquest projecte ja en fase avançada d'execució, va revelar el valor afegit per a futures investigacions a través de l'aplicació dels Mètodes d'Innovació de Gènere, entre d'altres: (i) investigar les necessitats de les persones que viatgen amb persones dependents en les infraestructures aeroportuàries disponibles; (ii) proporcionar informació per donar suport a les persones que viatgen amb persones dependents, i també a les mateixes persones dependents.

- **Traductors automàtics:** La traducció automàtica (TA) és cada vegada més important. Tot i que encara presenta elevades taxes d'error, la seva precisió va millorant gradualment. Alguns errors de la TA, tanmateix, s'originen en reptes tecnològics fonamentals que requereixen solucions no incrementals. Un d'aquests té a veure amb el gènere. El sistema de traducció de Google Traductor per exemple sobreutilitza de manera massiva els pronoms masculins “he, him, his”, fins i tot quan el text clarament es refereix a una dona. El resultat és una falta de fidelitat inacceptable a l'original que perpetua els biaixos de gènere. L'origen d'això té a veure amb uns sistemes que no determinen el sexe de la persona a qui es refereix el text. La traducció es genera a través d'una cerca de possibles correspondències per a una frase donada en grans repositoris de textos bilingües i, després, de l'elecció basada en factors com la seva freqüència en els grans corpus textuais sobre els quals treballen els sistemes moderns. Com que els pronoms masculins hi estan sobrerrepresentats”, es produeix la seva sobreutilització.

-
- Per últim, la **violència de gènere** també és una temàtica rellevant per a les titulacions d'aquesta àrea de coneixement. D'una banda, la seguretat de les dones es pot incorporar en el disseny de les ciutats i dels seus parcs, en les instal·lacions sanitàries o en el disseny dels edificis (Andrews, 1995). D'altra banda, la seguretat en el transport així com en el trajecte realitzat fins al mitjà de transport en qüestió ha de tenir en compte les amenaces de violència física o sexual que pateixen les dones (Ceccato, 2017). Així mateix, la Computational Social Science ofereix nombroses possibilitats per mesurar i per intervenir en la prevenció i detecció de les violències de gènere o per al desenvolupament d'apps que puguin ser útils per augmentar la seguretat de les dones.

Els resultats d'aprenentatge de la competència de dimensió de gènere

La competència de la dimensió de gènere és **transversal** i ha d'estar orientada a desenvolupar un raonament crític i un compromís social amb la pluralitat i diversitat de realitats de la societat actual, des del respecte als drets fonamentals, a la igualtat de dones i homes i a la no-discriminació. De manera il·lustrativa, s'enumeren aquí alguns resultats d'aprenentatge comuns a totes les àrees de coneixement així com alguns específics per a les diferents subàrees:

Resultats d'aprenentatge comuns

- Sap desenvolupar una investigació amb perspectiva de gènere:
 - Sap distingir tant en les anàlisis teòriques com en les anàlisis empíriques els efectes de les variables sexe i gènere.
 - Identifica les contribucions dels estudis de gènere en la temàtica investigada.
 - Produeix, recull i interpreta les dades empíriques de manera sensible al gènere.
 - Sap utilitzar i crear indicadors qualitius i quantitatius, incloent els estadístics, per conèixer millor les desigualtats de gènere i les diferències en les necessitats, condicions, valors i aspiracions de dones i homes.
- Sap identificar la intersecció de la desigualtat de gènere amb altres eixos de desigualtat (edat, classe, raça, sexualitat i identitat/expressió de gènere, diversitat funcional, etc.).
- Identifica de quina forma l'atenció a la violència contra les dones i altres violències de gènere es poden incorporar en els projectes i estudis de la seva disciplina.
- Coneix i utilitza les aportacions de les dones i dels estudis de gènere a la seva disciplina.
- Identifica i problematitza els biaixos, estereotips i rols de gènere en la seva disciplina i en l'exercici de la seva professió.
- Sap fer un ús inclusiu i no sexista del llenguatge.

Resultats d'aprenentatge genèrics per enginyeria

- Sap abordar els projectes assignats i els treballs d'investigació encomanats integrant les variables sexe i gènere amb rellevància al problema o tema plantejat.
- Identifica de quina forma els temes abordats per l'assignatura afecten les necessitats o característiques específiques dels homes i de les dones, en aspectes biològics, socials, i culturals, com per exemple (segons àrea):
 - Força, massa i mida corporal.
 - Preferències en l'ús de la tecnologia.
 - Responsabilitats familiars i estat civil, fins i tot tenir menors o grans dependents a càrrec.
 - Valoració de i resposta a les tasques típicament femenines en la construcció d'edificis, el disseny de la ciutat, el disseny de productes i serveis tecnològics.
 - Intersecció del gènere amb altres variables com l'edat, la capacitat funcional, el nivell socioeconòmic o la raça.

501 – Arquitectura, Construcció i Civil

(Arquitectura; Edificació; Enginyeria de la Construcció; Enginyeria Civil)

- Reconeix la influència que les construccions socials i culturals del gènere tenen en la planificació, realització i percepció d'edificis, ciutats, paisatges i espais.
- Sap analitzar la construcció i la renovació de la ciutat des de la mirada de gènere, incloent la seguretat de les dones.
- Sap integrar els aspectes tècnics i de gènere en la planificació del transport amb els enfocaments analítics per comprendre la mobilitat diferencial en necessitats de transport i en el seu ús.
- Té en compte els usos específics del temps i els rols socialment assignats a les dones i als homes en la planificació del transport i l'urbanisme.

502 – Tecnologies Industrials

(Eng. Naval; Eng. Aeronàutica; Eng. Electrònica i automàtica; Eng. Mecànica i Disseny industrial; Eng. Química i Materials; Eng. Industrial i Organització)

- Comprèn l'impacte que les construccions culturals de gènere han pogut tenir en el desenvolupament de materials i productes de construcció, així com en les noves tecnologies (desenvolupament de l'ordinador, CAD, nous mitjans, tecnologia làser, etc.).
- Reconeix la importància de la categoria de gènere pel que fa a la teoria del disseny i les interfícies d'usuari i la sap incloure en el seu treball de planificació.
- Considera el segment de clients objectiu (dona/home) en la fase de desenvolupament del producte/procés, tenint en compte les seves característiques i les seves necessitats, amb atenció també a altres categories com edat, raça o diversitat funcional.

- Identifica i sap abordar les necessitats diferenciades de dones i homes que viuen i treballen a bord d'un vaixell.
- Identifica l'exposició diferencial dels diferents subgrups de dones i d'homes als productes químics.
- Té en compte les diferències i desigualtats de gènere en el disseny de les mesures de seguretat dels productes i en les implicacions sobre la seguretat personal que poden tenir els productes.

503 – Tecnologies de la informació i la Comunicació (TIC)

(Telecomunicacions; Informàtica)

- Considera el segment de clients objectiu (dona/home) en la fase de desenvolupament dels productes, tenint en compte les seves característiques i les seves necessitats, amb atenció també a altres categories com edat, raça o diversitat funcional.
- Coneix la diversitat d'accés i ús del programari i del maquinari entre les persones usuàries (homes i dones).
- Aprèn a desenvolupar estratègies per disminuir la bretxa digital de gènere.
- Reconeix la importància de la categoria de gènere pel que fa a la teoria del disseny i les interfícies d'usuari i la sap incloure en el seu treball de planificació.

504 – Agrícola, Forestal i Pesca

(Agrícola i Producció d'aliments; Forestals)

- Comprèn el paper de les dones en les empreses de serveis, com a proveïdores de serveis i com a clientes.
- Reconeix els vincles entre els productes i la tradicional divisió del treball no remunerat, recaient encara el treball domèstic sobre les dones.
- Sap analitzar i tenir en compte el paper de les dones en el desenvolupament dels mercats de producció d'aliments i la comercialització dels seus productes i com les pautes de consum venen determinades per factors específics de gènere.
- Té en compte les desigualtats de gènere en el disseny de projectes agrícoles, forestals i de pesca incloent els de cooperació al desenvolupament.

BIBLIOGRAFIA I RECURSOS DOCUMENTALS

Referències bibliogràfiques emprades al llarg del document

- Aguilera, Ariadna (2012). L'actualitat de l'anàlisi feminista del dret arran de pronunciaments judicials recents. *Annals de la Càtedra Francisco Suárez* 46: 183–209.
- Alonso, Alba i Emanuela Lombardo (2016) Ending ghettoization? Mainstreaming gender in Spanish political science education. *European Political Science* 15 (3): 292–302.
- Amelang, James S. i Mary Nash (1990). *Historia y Género: las mujeres en la Europa moderna y contemporánea*, València: Alfons el Magnànim.
- Andrew, Caroline (1995). Getting women's issues on the municipal agenda: violence against women. *Urban Affairs Annual Review* 42: 99–118.
- Arbuckle, Julianne i Benne D. Williams (2003) Students' Perceptions of Expressiveness: Age and Gender Effects on Teacher Evaluations. *Sex Roles* 49 (9/10): 507–516.
- AWID (2014) Intersectionality: A Tool for Gender and Economic Justice. *Women's Rights and Economic Change* 9 (pub. electrònica), [consulta: 14/09/2018]. Disponible a: https://lgbtq.unc.edu/sites/lgbtq.unc.edu/files/documents/intersectionality_en.pdf
- Beckwith, Karen (2005). A Common Language of Gender. *Politics and Gender* 1 (1): 128–137.
- Beery, Annaliese K. i Irving Zucker (2011). Sex Bias in Neuroscience and Biomedical Research. *Neuroscience and Biobehavioral Reviews* 35 (3): 565–572.
- Belknap, Joanne (2015). *The Invisible Woman: Gender, Crime, and Justice*. Stamford: Cengage Learning.
- Boaler, Jo (1998). Mathematical Equity – Underachieving Boys or Sacrificial Girls?. *International Journal of Inclusive Education* 2 (2): 119–134.
- Bonsall, Peter, et al. (2011). Deliverable 3.1: An Analysis of Potential Solutions for Improving Interconnectivity of Passenger Networks, WP3, INTERCONNECT, Co-funded by FP7. TRI, http://www.eltis.org/sites/default/files/trainingmaterials/interconnect_toolkit.pdf
- Bosque, Ignacio (2012) Sexisme lingüístic i visibilitat de la dona. *Butlletí d'Informació Lingüística de la Reial Acadèmia Espanyola* (1): 1–18, [consulta: 28/06/2018]. Disponible a: <http://revistas.rae.es/bilrae/article/viewFile/120/232>
- Buchholz, Kathrin (2006): Genderrelevanz und Genderaspekte von Chemikalien. In: Ebeling, Kirsten Smilla, Sigrid Schmitz (Hrsg.): *Geschlechterforschung und Naturwissenschaften*. VS Verlag für Sozialwissenschaften: Wiesbaden.
- Bug, Amy (2003). Has Feminism Changed Physics?, *Signs: Journal of Women in Culture and Society* 28 (3): 881–899.
- Cassese, Erin C. i Angela L. Bos (2013) A Hidden Currículum? Examining the Gender Content in Introductory-Level Political Science Textbooks. *Politics & Gender* 9 (2): 214–223.

- Ceccato, Vania (2017). Women's transit safety: making connections and defining future directions in research and practice. *Crime Prevention and Community Safety* 19 (3–4): 276–287.
- Comissió Europea (2016) Guidance on Gender Equality in Horizon 2020. European Commission – Directorate-General for Research & Innovation.
- Crenshaw, Kimberlé W. (1991) Mapping the margins: intersectionality, identity politics, and violence against women of color. *Stanford Law Review* 43 (6): 1241–1299.
- Cutter, Susan L., John Tiefenbacher, i William D. Solecki (1992). En-gendered Fears: Femininity and Technological Risk Perception. *Industrial Crisis Quarterly* 6 (1): 5–22.
- Davis, Natalie Z. (1976). Women's History' in Transition: The European Case. *Feminist Studies* 3 (3–4): 83–103.
- Eddy, Sarah L., Sara E. Brownell i Mary Pat Wenderoth (2014). Gender Gaps in Achievement and Participation in Multiple Introductory Biology Classrooms. *CBE-Life Sciences Education* 13: 478–492.
- EIGE (2016). *Gender Equality Glossary and Thesaurus*. Vilnius: European Institute for Gender Equality. Recurs en línia, [consulta: 14/09/2018]. Disponible a: [\[http://eige.europa.eu/rdc/thesaurus/terms/1157\]](http://eige.europa.eu/rdc/thesaurus/terms/1157)
- Ellsberg, Mary, i Lori Heise (2005). Researching Violence against Women: A Practical Guide for Researchers and Activists. Washington DC: World Health Organization, PATH.
- Elson, Diane, i Ruth Pearson (1981). The Subordination of Women and the Internationalisation of Factory Production. A Kate Young et al. (eds.), *Of Marriage and the Market: Women's Subordination in an International Perspective*. London: CSE Books, pp. 144–166.
- Eurostat. (2011). Fertility, Figure 1: Number of Live Births, EU-27, Legally Induced Abortions by Year, Country, and Mother, Age, EU-27, [consulta: 14/09/2018]. Disponible a: http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=demo_fabort&lang=en
- Galdi, Silva, Mara Cadinu i Carlo Tomasetto (2014). The Roots of Stereotype Threat: When Automatic Associations Disrupt Girls' Math Performance. *Child Development* 85 (1): 250–263.
- García Roca, Joaquín (2000). Trabajo social, a Adela Cortina i Jesús Conill, dirs., *Diez palabras clave en ética de las profesiones*. Estella: Verbo Divino.
- González, Julia i Robert Wagenaar (2003) *Tuning Educational Structures in Europe*. Bilbao: Universitat de Deusto, [consulta: 14/09/2018]. Disponible a: http://tuningacademy.org/wp-content/uploads/2014/02/TuningEUI_Final-Report_SP.pdf
- Gross, B., van Wijk, C., & Mukherjee, N. (2001). Linking Sustainability with Demand, Gender, and Poverty: A Study in Community-Managed Water Supply Projects in 15 Countries. Delft, Netherlands: IRC International Water and Sanitation Centre.
- Hakanson, Malin (2005). The Impact of Gender on Citations: An Analysis of College & Research Libraries, *Journal of Academic Librarianship, and Library Quarterly*. College & Research Libraries 66 (4): 312–322.
- Harrell, Maralee (2016), On the Possibility of Feminist Philosophy of Physics. A: Maria Cristina Amoretti i Nicla Vassallo (eds) *Meta-Philosophical Reflection on Feminist Philosophies of Science*. *Boston Studies in the Philosophy and History of Science*, vol 317. Springer, Cham (pàgs. 24–25).
- Harding, Sandra, ed. (1987) *Feminism and Methodology: Social Science Issues*. Bloomington: Indiana University Press.

- Harvey, Melinda i Julieanne Lamond (2016). Taking the Measure of Gender Disparity in Australian Book Reviewing as a Field, 1985 and 2013. *Australian Humanities Review* 60: 84-107.
- Hayden, Dolores (1980). What Would a Non-Sexist City Be Like? Speculations on Housing, Urban Design, and Human Work. *Signs* 5 (3): S170-S187.
- Hemmati, Minu, Anna Bach (2017): Gender & Chemicals. Questions, Issues and Possible Entry Points. Berlin: MSP Institute.
- Hesse-Biber, Sharlene Nagy i Patricia Lina Leavy, eds. (2007) *Feminist Research Practice: A Primer*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Ho, Daniel E. i Mark G. Kelman (2014). Does Class Size Affect the Gender Gap? A Natural Experiment in Law. *The Journal of Legal Studies* 43 (2): 291-321.
- Hunter, Paul R., Alan M. MacDonalds Richard C. Carter (2010). Water Supply and Health. *Public Library of Science (PLOS) Medicine* 7 (11): 1-9.
- Hutton, Guy, Haller, Laurence, y Bartram, Jamie (2007). Global Cost-Benefit Analysis of Water Supply and Sanitation Interventions. *World Health Organization Journal of Water and Health*, 5 (4), 481-502.
- Kortendiek, Beate (2011) Supporting the Bologna process by gender mainstreaming: A model for the integration of gender studies in higher education curricula. En Laura Grünberg (ed), *From Gender Studies to Gender in Studies. Case Studies on Gender-Inclusive Curriculum in Higher Education*. Bucharest: UNESCO, pp. 211-28.
- LaFrance, Adrienne (2016). I Analyzed a Year of My Reporting for Gender Bias (Again), *The Atlantic*, 17/02/2016, [consulta: 14/09/2018]. Disponible a: <https://www.theatlantic.com/technology/archive/2016/02/gender-diversity-journalism/463023/>
- Lovenduski, Joni (1998). Gendering Research in Political Science. *Annual Review of Political Science* 1: 333-356.
- Letherby, Gayle (2003). *Feminist research in theory and practice*. Buckingham: Open University.
- Maliniak, Daniel, Ryan Powers i Barbara F. Walter (2013). The gender citation gap in International Relations. *International Organization* 67 (4): 889-922.
- Margolis, Eric (ed.) (2001). *The Hidden Curriculum in Higher Education*. New York: Routledge.
- Minnarch, Elizabeth K. (2010). *Transforming knowledge*. Philadelphia: Temple University Press, 2a ed.
- Okin, Susan M. (2005). 'Forty acres and a mule' for women: Rawls and feminism. *Politics, Philosophy and Economy* 4 (2): 233-248.
- O'Neill, Brenda i Elisabeth Gidengil (eds.) (2006). *Gender and Social Capital*. London: Routledge.
- Postma, L., van Wijk, C., & Otte, C. (2003). Participatory Quantification in the Water and Sanitation Sector. *Participatory Learning and Action (PLA) Notes*, 47, 13-18.
- Scott, Joan W. (1986) Gender: A Useful Category for Historical Analysis. *American Historical Review* 91 (5): 1053-1075.
- Scott, Joan W. (2008). *Género e historia*. México DF: Fondo de Cultura Económica.
- Pilowsky DJ, Wickramaratne P, Poh E, Hernandez M, Batten LA, Flament MF, Stewart JW, Blier P, Weissman MM. *Psychopathology and Functioning among Children of Treated Depressed Fathers and Mothers*. *J Affect Disord* 2014; 164: 107-111.

- Sánchez de Madariaga, Inés (2009). Vivienda, movilidad y urbanismo para la igualdad en la diversidad: ciudades, género y dependencia. *Ciudad y territorio: Estudios territoriales* 161-162: 581-598.
- Sánchez de Madariaga, Inés (2013). The mobility of care. Introducing new concepts in urban transportation, a Sánchez de Madariaga, Inés i Marion Roberts (eds.) *Fair share cities. The impact of gender planning in Europe*. Ashgate, Aldershot-New York.
- Spivak, Gayatri C. (1994). "Can the Subaltern Speak". A Patrick Williams i Laura Chrisman (comps.) *Colonial Discourse and Post-colonial Theory*. New York: Columbia University Press.
- Subirats, Marina (2013). La educación androcéntrica: de la escuela segregada a la coeducación, en Díaz, Capitolina i Dema, Sandra (ed.) *Sociología y Género*, Madrid: Tecnos.
- True, Jacqui (2012). *The Political Economy of Violence against Women*. Oxford: Oxford University Press.
- Verge, Tània (2016) The Virtues of Engendering Quantitative Methods Courses. *PS: Political Science & Politics* 49 (3): 550–553, Symposium 'Mainstreaming Gender in the Teaching and Learning of Politics'.
- Verge, Tània i Teresa Cabruja (2017) *La perspectiva de gènere en docència i recerca a les universitats de la Xarxa Vives. Situació actual i reptis de futur*. Castelló de la Plana: Xarxa Vives d'Universitats <http://vives.org/PU3.pdf> [consulta: 14/09/2018]
- Walby, Silvia (2009). *Gender and the Financial Crisis*. Lancaster University. Recurs en línia, [consulta: 14/09/2018]. Disponible a: http://www.lancaster.ac.uk/fass/doc_library/sociology/Gender_and_financial_crisis_Sylvia_Walby.pdf
- Weiss, Harold, Thomas J. Songer i Anthony Fabio (2001). Fetal deaths related to maternal injury. *JAMA* 286 (15): 1863–1868.
- Wehrwein, Erica A., Heidi L. Lujan i Stephen E. DiCarlo (2007). Gender differences in learning style preferences among undergraduate physiology students. *Advances in Physiology Education* 31 (2): 153–157.
- Westmarland, Nicole (2001) The Quantitative/Qualitative Debate and Feminist Research: A Subjective View of Objectivity. *Forum: Qualitative Social Research* 2 (1): Art. 13 (pub. electrònica), [consulta: 14/09/2018]. Disponible a: <http://www.qualitative-research.net/index.php/fqs/article/view/974/2124>
- Wizemann, Theresa M. (Ed.) (2012). *Sex-Specific Reporting of Scientific Research: A Workshop Summary*. Washington, D.C.: National Academies Press.
- Zancan, Marina (1998). *Il doppio itinerario della scrittura. La donna nella tradizione letteraria italiana*. Turin: Einaudi.

Recursos docents

- ATGENDER book sèries *Teaching with gender*, [consulta: 14/09/2018]. Disponible a: <http://atgender.eu/category/publications/volumes/>
- BALTIC Center. EU Horizon 2020. Tools and Resources on Gender-Sensitive Teaching Methods in Higher Education, [consulta: 14/09/2018]. Disponible a: http://oceanrep.geomar.de/41854/1/Baltic%20Gender_Online%20Material.pdf
- Cátedra UNESCO UPM de Género- Comisión Europea (2017). *Innovaciones de Género en Ciencia, Salud & Medicina, Ingeniería y Medioambiente*. Edición Española, [consulta: 14/09/2018]. Disponible a:

- <http://genderedinnovationsesp.gendersteunescchair.com/#!/up>
- Centre de Documentació Joaquina Alemany i Roca, de l'Institut Català de les Dones [consulta: 14/09/2018]. Disponible a:
http://dones.gencat.cat/ca/ambits/centre_documentacio/
 - Direcció General d'Igualtat, Generalitat de Catalunya (2018). *Guia per a la incorporació de la diversitat sexual i de gènere a les universitats catalanes a partir de la Llei 11/2014*, [consulta: 14/09/2018]. Disponible a:
http://treballiaferssocials.gencat.cat/web/.content/01departament/08publicacions/ambits_tematicas/igualtat/Guia Diversitat Sexual i Gènere Universitats/Guia-diversitat-sexual-i-gènere-universitats_DEFINITIVA.pdf
 - EGERA project (2017). *Collected good practices in introducing gender in curricula*, [consulta: 14/09/2018]. Disponible a:
http://www.egera.eu/fileadmin/user_upload/Deliverables/D44_Collected_Good_Practices_in_Introducing_Gender_in_Curricula_78106.pdf
 - Escuela Andaluza de Salud Pública. Consejería de Salud (2010). *Guía para incorporar la perspectiva de género en salud*, [consulta: 14/09/2018]. Disponible a:
<http://www.easp.es/project/guia-para-incorporar-la-perspectiva-de-genero-a-la-investigacion-en-salud-2/>
 - GENDER-NET. *Manuals with guidelines on the Integration of sex and gender analysis into research contents, recommendations for curricula development and indicators*, [consulta: 14/09/2018]. Disponible a:
http://www.idi.mineco.gob.es/stfls/MICINN/Ministerio/FICHEROS/UMYC/GENDER_NET_D3_11_Manuals_with_guidelines.pdf
 - Generalitat de Catalunya [Recurs electrònic]: XTEC - Xarxa Telemàtica Educativa de Catalunya: Coeducació i Igualtat de gènere: Formació [en línia], [consulta: 17/09/2018]. Disponible a:
<http://xtec.gencat.cat/ca/curriculum/coeducacio/formacio/>
 - López Villar, Cristina (2015). *Recursos para introducir a perspectiva de xénero na docència universitària*. Universidade da Coruña, [consulta: 14/09/2018]. Disponible a:
https://www.udc.es/export/sites/udc/oficinaigualdade/galeria_down/documentos/bibliografia.pdf
 - Mihajlovic Trbov, Jovana i Hofman, Ana. (2017). Toolkit for integrating Gender-sensitive Approach into Research and Teaching. GARCIA PROJECT. EU. 7è Programa Marc, [consulta: 14/09/2018]. Disponible a:
http://garciaproject.eu/wp-content/uploads/2015/12/GARCIA_working_paper_6.pdf
 - Observatori per a la Igualtat de la UAB. Banc de recursos per a la docència, [consulta: 14/09/2018]. Disponible a:
<http://observatori-diagnostics.uab.es/Recursos/Banc.asp>
 - Schiebinger, L., Klinge, I., Sanchez de Madariaga, I., and Schraudner, M. Stanford University (2013) *Gendered Innovations in Science, Health & Medicine, and Engineering, How gender analysis contributes to research*, [consulta: 14/09/2018]. Disponible a:
<https://genderedinnovations.stanford.edu/>
 - Tomé, Amparo (2017). *Guia de Buenas prácticas. Diagnóstico del centro en materia de igualdad entre hombres y mujeres*. Emakunde. [en línia], [consulta: 14/09/2018]. Disponible a:
http://www.emakunde.euskadi.eus/contenidos/informacion/proyecto_nahiko_formacion/es_def/adjuntos/2008.01.16.amparo.tome.buenas_practicas.pdf

- UNESCO. (2015) *A Guide for Gender Equality in Teacher Education Policy and Practices*. UNESCO, París, [consulta: 14/09/2018]. Disponible a: <http://unesdoc.unesco.org/images/0023/002316/231646e.pdf>
- Unidad de Igualdad de la Universidad de la Laguna. Materiales para la docència en perspectiva de genero, [consulta: 14/09/2018]. Disponible a: <http://www.igualdad.ull.es/materiales.html>
- Unitat d'Igualtat de la Universitat Pompeu Fabra. Banc de recursos per a la docència – Inclou referències de manuals, revistes acadèmiques i MOOCs especialitzats en estudis de gènere per disciplina, [consulta: 14/09/2018]. Disponible a: <https://www.upf.edu/web/igualtat/recursosdocents>
- Unitat d'Igualtat de la Universitat d'Alacant i "Xarxa Universitat, Docència i Gènere de l'UA. Portal de Recursos Docents amb Perspectiva de Gènere per a la Docència Universitària, [consulta: 14/09/2018]. Disponible a: <https://web.ua.es/es/unidad-igualtat/docencia-igualtat/>
- Xarxa Vives d'Universitats (2018). *Guies per a una docència universitària amb perspectiva de gènere*. Disponibles en línia: <https://www.vives.org/>
- Women's and Gender Research Network NRW (Netzwerk Frauen- und Geschlechterforschung NRW, North Rhine-Westphalia, Alemanya). *Gender Curricula*. Inclou 55 disciplines, [consulta: 14/09/2018]. Disponible a: [http://www.gender-curricula.com/en/gender-curricula/gender-curricula-detailansicht/?uid=11&casegroup=4&cHash=1455925368&print=1:](http://www.gender-curricula.com/en/gender-curricula/gender-curricula-detailansicht/?uid=11&casegroup=4&cHash=1455925368&print=1)

Altres materials de suport

- Caprile, María (coord.), (2012). *Guia pràctica per a la inclusió de la perspectiva de gènere en els continguts de la investigació*. Barcelona: Fundació CIREM. Secció arquitectura i urbanisme coordinada per Inés Sánchez de Madariaga, [consulta: 14/09/2018]. Disponible a: <http://www.igualdad.ull.es/archivos/documentacion/Guia-innovaciones.pdf>
- Gender Balance Assessment Tool (GBAT) – App per comprovar la bretxa de gènere en el volum d'autors i autores de les guies docents, [consulta: 14/09/2018]. Disponible a: <https://jsumner.shinyapps.io/syllabustool/>
- Gender Equality in Acadèmia and Research - GEAR tool (EIGE), [consulta: 14/09/2018]. Disponible a: <http://eige.europa.eu/gender-mainstreaming/toolkits/gear>
- Glossari d'Igualtat de Gènere del Centre de Capacitació de l'ONU Dones, [consulta: 14/09/2018]. Disponible a: <https://trainingcentre.unwomen.org/mod/glossary/view.php?id=150&mode=letter&hook=P&sortkey=&sortorder=asc>
- Hey, Barbara (2010). *Guidelines on gender fair curriculum development*. WUS Austria. [consulta: 14/09/2018]. Disponible a: https://www.wus-austria.org/files/docs/Publications/guidelines_gender_fair_curriculum_development.pdf
- IGAR Tool (2017). *Models of the Integration of the Gender Analysis into University Curricula* (IGAUC), [consulta: 14/09/2018]. Disponible a: <http://igar-tool.gender-net.eu/en/tools/tools-for-igauc/models-on-the-integration-of-the-gender-analysis-into-university-curricula>
- Ministerio de Ciencia e Innovación (2011). *Manual. El género en la investigación*. Madrid: Unidad de Mujeres y Ciencia. Ministerio de Ciencia e Innovación [Traducció del Toolkit Gender in Research de Yellow Window], [consulta: 14/09/2018]. Disponible a: http://www.idi.mineco.gob.es/stfls/MICINN/Investigacion/FICHEROS/El_genero_en_la_investigacion.pdf
- Recursos elaborats el 2016 en el marc de l'ERA-NET GENDER-NET: 1) IGAR Tool: Recommendations for Integrating Gender Analysis into Research; i 2) Manuals with guidelines on the integration of sex and gender analysis into research contents, recommendations for curricula development and indicators, [consulta: 14/09/2018]. Disponible a: http://www.gender-net.eu/IMG/pdf/GENDER-NET_D3-11_Manuals_with_guidelines_on_the_integration_of_sex_and_gender_analysis_into_research_web.pdf
- Tesaureus de gènere – Xarxa de Centres de Documentació i Biblioteques de Dones de l'Estat Espanyol, [consulta: 14/09/2018]. Disponible a: http://www.juntadeandalucia.es/iam/catalogo/doc/web/tesauro_genero.pdf
- The Horizon 2020 Regulation, Work Programme 2018-2019, Science with and for Society, SwafS-13-2018, Gender Equality Academy and dissemination of gender knowledge across Europe, [consulta: 14/09/2018]. Disponible a: <http://ec.europa.eu/research/participants/portal/desktop/en/opportunities/h2020/topics/swafs-13-2018.html>
- Toolkit for integrating a gender-sensitive approach into research and teaching, EU-funded structural-change GARCIA project (Gendering the Academy and Research: combating Career Instability and Asymmetries), [consulta: 14/09/2018]. Disponible a:

http://garciaproject.eu/wp-content/uploads/2015/12/GARCIA_working_paper_6.pdf

- Toolkit — Gender in EU-funded research, [consulta: 14/09/2018]. Disponible a:
http://www.yellowwindow.com/genderinresearch/index_downloads.html

Glossari

Acció positiva: Es refereix a les mesures destinades a afavorir l'accés dels membres de certes categories de persones, en aquest cas particular, les dones, als drets que estan garantits, en la mateixa mesura que els membres d'altres categories, en aquest cas particular, els homes. (EIGE, 2016)

Mesures específiques en favor de les dones que els Poders Públics i les persones físiques i jurídiques privades han d'adoptar per corregir situacions patents de desigualtat de fet respecte dels homes. Tals mesures, que seran aplicables en tant subsisteixin les esmentades situacions, hauran de ser raonables i proporcionades en relació amb l'objectiu perseguit en cada cas. (LO 3/2007)

Androcentrisme: Supòsit que considera el propi i característic dels homes com a centre de l'univers, paràmetre d'estudi i d'anàlisi de la realitat i experiència universal de l'espècie humana. Confon la humanitat amb l'home-home. És una forma específica de sexisme que es manifesta sobretot en l'ocultació de les dones i en la seva falta de definició (Emakunde).

Ceguesa al gènere: Manca de reconeixement que els rols i les responsabilitats de les dones/nenes i els homes/nens s'atribueixen o s'imposen en contextos socials, culturals, econòmics i polítics específics. Els projectes, els programes, les polítiques i les actituds cegues al gènere no tenen en compte aquests rols diferents i necessitats diverses i, per tant, mantenen l'estatus quo i no ajuden a transformar l'estructura desigual de les relacions de gènere. (EIGE, 2016)

Coeducació: L'acció educadora que potencia la igualtat real d'oportunitats i valora indistintament l'experiència, les aptituds i l'aportació social i cultural de dones i homes, en igualtat de drets, sense estereotips sexistes, homofòbics, bifòbics, transfòbics o androcèntrics ni actituds discriminatòries per raó de sexe, orientació sexual, identitat de gènere o expressió de gènere. (Llei 17/2015)

Currículum ocult: El currículum ocult es refereix als aprenentatges, valors i perspectives no escrites, no oficials, i sovint involuntàries que l'alumnat aprèn. Mentre que el currículum "formal" consisteix en els cursos, lliçons i activitats d'aprenentatge en les que els i les estudiants participen, així com els coneixements i habilitats que el professorat ensenya intencionalment, el currículum ocult consisteix en els missatges acadèmics, socials i culturals implícits o tàctics que es comuniquen als estudiants mentre són en el centre. (The Glossary of Education Reform)

Discriminació directa: La situació en què es troba una persona que és, ha estat o pot ser tractada, per raó de sexe o de circumstàncies directament relacionades amb la seva condició biològica, d'una manera menys favorable que una altra en una situació anàloga. No són mesures discriminatòries per raó de sexe les que, encara que plantegin un tractament diferent per a homes i dones, tenen una justificació objectiva i raonable, com les que es fonamenten a l'acció positiva per a les dones, en la necessitat d'una protecció especial per motius biològics o en la promoció de la coresponsabilitat de dones i homes en el treball domèstic o en el de cura de persones. (Llei 17/2015)

Discriminació indirecta: La situació discriminatòria creada per una disposició, un criteri, una interpretació o una pràctica pretesament neutres que puguin causar un perjudici major a les personis

d'un dels sexes, excepte si resulten adequats i necessaris i es poden justificar amb criteris objectius que no tinguin cap relació amb qüestions de gènere. (Llei 17/2015)

Diversitat de gènere: Planteja la necessitat d'incorporar els valors de gènere comuns. És una manera estri d'abordar la complexitat i l'ambigüitat de diferents entorns. Les dones no són considerades com un grup desfavorit, com un col·lectiu que reivindica drets, sinó com a subjectes que tenen valors per aportar a la societat en general. (Estimar no fa mal Dossier pedagògic. Generalitat de Catalunya)

Equitat de gènere: La distribució justa dels drets, els beneficis, les obligacions, les oportunitats i els recursos sobre la base del reconeixement i el respecte de la diferència entre dones i homes en la societat. (Llei 17/2015)

Estereotips de gènere: Les imatges simplificades que atribueixen uns rols fixats sobre els comportaments pretesament «correctes» o «normals» de les persones en un context determinat en funció del sexe a què pertanyen. Els estereotips de gènere són en la base de la discriminació entre homes i dones i contribueixen a justificar-los i a perpetuar-los. (Llei 17/2015)

Igualtat de gènere: La condició de ser iguals homes i dones en les possibilitats de desenvolupament personal i de presa de decisions, sense les limitacions imposades pels rols de gènere tradicionals, pel que els diferents comportaments, aspiracions i necessitats de dones i d'homes són igualment considerats, valorats i afavorits. (Llei 17/2015)

Interseccionalitat: La interseccionalitat és una eina analítica per estudiar, comprendre i respondre a les formes en què el sexe i el gènere s'encreuen amb altres característiques personals/identitats i com aquestes interseccions contribueixen a experiències úniques de discriminació. Part de la premissa que la gent viu diverses identitats en capes derivades de les relacions socials, la història i el funcionament de les estructures de poder. L'anàlisi interseccional pretén revelar identitats múltiples, exposant els diferents tipus de discriminació i desavantatges múltiples que es produeixen com a conseqüència de la combinació d'identitats i de la intersecció del sexe i el sexe amb altres eixos. (EIGE, 2016)

Legislació encega al gènere o neutral al gènere: Legislació que es redacta en termes universals, ignorant les situacions específiques de gènere i les relacions de poder entre dones i homes que sustenten la discriminació sexual i de gènere, inclosa la violència de gènere contra les dones. L'escrutini de les lleis neutrals al gènere que tracten dones i homes per igual és necessari per avaluar si obstaculitzen o acceleren la igualtat de gènere i eliminen la discriminació basada en el sexe i el gènere (EIGE, 2016).

Paritat: La situació que garanteix una presència de dones i homes segons la qual cap sexe no supera el 60% del conjunt de persones a qui es refereix ni és inferior al 40%, i que ha de tendir a atrapar el 50% de persones de cada sexe. (Llei 17/2015)

Perspectiva de gènere: La presa en consideració de les diferències entre dones i homes en un àmbit o una activitat per a l'anàlisi, la planificació, el disseny i l'execució de polítiques, tenint en compte la manera en què les diverses actuacions, situacions i necessitats afecten les dones. La perspectiva de gènere permet visualitzar dones i homes en la seva dimensió biològica, psicològica, històrica, social i cultural, i també permet trobar línies de reflexió i d'actuació per eradicar les desigualtats. (Llei 17/2015)

Polítiques cegues al gènere o neutrals al gènere: Polítiques que no estan destinades específicament a dones o homes i que se suposen que afecten ambdós sexes de la mateixa manera. No obstant això, en realitat poden preservar els desigualtats de gènere existents o fins i tot produir un impacte

diferenciat en dones i homes, en particular en dones i homes de grups desfavorits. Les polítiques neutrals al gènere no promouen la igualtat de gènere substantiva (EIGE, 2016).

Rols de gènere: Els rols de gènere es refereixen a normes socials i de comportament que, dins d'una cultura específica, es consideren socialment apropiades per a individus d'un sexe específic. Sovint, aquests determinen les responsabilitats i tasques tradicionals assignades a dones, homes, nenes i nens. Els rols específics de gènere solen estar condicionats per l'estructura de la llar, l'accés als recursos, els impactes específics de l'economia global, l'aparició de conflictes o el desastre, i altres factors localment rellevants, com les condicions ecològiques. Igual que el gènere, els rols de gènere poden evolucionar amb el pas del temps, en particular mitjançant l'apoderament de les dones i la transformació de les masculinitats. (EIGE, 2016)

Transversalitat de gènere: La transversalitat de gènere implica la (re)organització, millora, desenvolupament i avaluació dels processos d'elaboració de les polítiques, de manera que els actors normalment involucrats en la seva formulació incorporin la perspectiva de la igualtat de gènere en totes les polítiques, en tots els nivells i en totes les etapes. La integració de la perspectiva de gènere és el procés d'avaluar les implicacions per a les dones i els homes de qualsevol acció planificada, inclòs la legislació, les polítiques o els programes, en totes les àrees i en tots els nivells. És una manera de fer que les preocupacions i experiències de dones i homes siguin una dimensió integral del disseny, implementació, supervisió i avaluació de polítiques i programes en tots els àmbits polítics, econòmics i socials perquè les dones i els homes es beneficiïn per igual, i no es perpetui la desigualtat. L'objectiu final és aconseguir la igualtat de gènere. (EIGE, 2016)

Treball domèstic i de cura de persones: el conjunt d'activitats no remunerades relacionades amb el treball domèstic i amb l'atenció i la cura dels membres de la família, que és en la base del treball de mercat pel fet de fer possible que les persones es mantinguin en les millors condicions de salut i formació per poder ser productives en el mercat de treball, o per poder ser-ho en el futur. El treball domèstic i de cura de persones, que tradicionalment s'ha assignat a les dones, comprèn, entre d'altres, les tasques d'higiene i manteniment de la llar; l'economia domèstica; la cura, entre d'altres, dels fills i de les persones dependents; la gestió de les qüestions mèdiques i escolars o formatives, i, en general, totes les accions que persegueixen el benestar del nucli familiar. (Llei 17/2015)

Violència masclista: la violència que s'exerceix contra les dones com a manifestació de la discriminació i de la situació de desigualtat en el marc d'un sistema de relacions de poder dels homes sobre les dones i que, produïda per mitjans físics, econòmics o psicològics, incloses les amenaces, les intimidacions i les coaccions, tingui com a resultat un dany o un sofriment físic, sexual o psicològic, tant si es produeix en l'àmbit públic com en el privat. (Llei 5/2008)

Visibilitzar: Fer visibles a les dones i les seves aportacions a la cultura i a la ciència en l'àmbit educatiu. (Centre Dolors Piera d'Igualtat d'Oportunitats i Promoció de les Dones UdL)

Fonts del glossari:

- EIGE (2016). *Gender Equality Glossary and Teseaurus*. Vilnius: European Institute for Gender Equality. Recurs en línia: <http://eige.europa.eu/rdc/thesaurus> [consulta: 14/09/2018]
- Glosario, Emakunde. Govern del País Basc. Recurs en línia, [consulta: 14/09/2018]. Disponible a:

- http://www.emakunde.euskadi.eus/contenidos/informacion/politicas_evaluaciones_2/es_def/adjuntos/GLOSARIO%20DEFINITIVO%20web.htm
- *Estimar no fa mal. Dossier pedagògic.* Generalitat de Catalunya, [consulta: 14/09/2018]. Disponible a:
 - http://dones.gencat.cat/web/.content/03_ambits/docs/vm_dossier_pedagogic.pdf
 - Glossari de Termes, Centre Dolors Piera, Universitat de Lleida, [consulta: 14/09/2018]. Disponible a:
 - <http://www.cdp.udl.cat/home/index.php/ca/assessorament/glossari-d-igualtat>
 - Espanya. Ley orgánica 3/2007, de 22 de marzo, para la igualdad efectiva de mujeres y Hombres, [consulta: 14/09/2018]. Disponible a:
 - <https://www.boe.es/buscar/act.php?id=BOE-a-2007-6115>
 - Catalunya. Llei 5/2008, del 24 d'abril, del dret de els dons a eradicar la violència masclista, [consulta: 14/09/2018]. Disponible a: <https://www.parlament.cat/document/nom/TL75.pdf>
 - Catalunya. Llei 17/2015, del 21 de juliol, d'igualtat efectiva dels senyors i homes, [consulta: 14/09/2018]. Disponible a:
 - http://portaljuridic.gencat.cat/ca/pjur_ocults/pjur_resultats_fitxa/?action=fitxa&mode=single&documentId=698967&language=ca_ES
 - The Glossary of Education Reform, [consulta: 14/09/2018]. Disponible a:
 - <https://www.edglossary.org/>

GRUP DE TREBALL

Document elaborat pel grup de treball format per:

- Glòria González Anadón (Universitat de Autònoma de Barcelona), coordinadora
- Tània Verge Mestre (Universitat Pompeu Fabra), coordinadora;
- Eulalia Pérez Sedeño (Consejo Superior de Investigaciones Científicas, CSIC)
- M. Teresa Ruiz Cantero (Universitat d'Alacant)
- Inés Sánchez de Madariaga (Universidad Politécnica de Madrid)
- Encarna Bas Peña (Universidad de Murcia)
- M. Àngels Gensana Riera (Institut Català de les Dones)
- Eva Benito Moré (AQU Catalunya)

Agència
per a la Qualitat
del Sistema Universitari
de **Catalunya**

www.aqu.cat

@aquacatalunya